ISSN: 1304-8015

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish Studies

C. Eralp Alışık Anısına . I

Cilt 20, Sayı 3 (Eylül 2023)

Sayı Editörleri:

Emine Temel Alemdar
Samet Onur
Soner Atalan

100. YIL

Ankara University Faculty of Letters
Department of Modern Turkish Dialects and Literature

©Ankara University

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (MTAD), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nün resmî e-dergisidir. MTAD, çifte hakemli bir bilimsel e-dergidir.

Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır.

Hedef ve Kapsam

Derginin faaliyet alanı, başta dil, tarih, edebiyat olmak üzere bugünkü Türk toplumlarının sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları, uluslar arası ilişkileri olarak geniş yaylımlıdır. **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Türklük biliminin özgün teorik ve uygulamalı araştırmaları yanında, son gelişmelerin değerlendirmeleri ile kitap tanıtma ve değerlendirmelerini de yayımlar. MTAD zaman zaman sayılarını belli konulara da ayırabilir.

Anahtar sözcükler:

Türkoloji - anlam bilimi, çağdaş, diyalektoloji, dil, dil bilimi, edebiyat, filoloji, gramer, karşılaştırmalı, tarih, tarihsel, Türk arkeolojisi, Türk dili, Türk dil bilimi, Türk diyalektolojisi, Türk edebiyatı, Türk filolojisi, Türk sanat tarihi, Türk sözlü edebiyatı, Türk sosyo-kültürel yapısı, Türk tarihi, Türk toplum dil bilimi, Türk Dünyası

Özetleme ve Dizinleme Bilgisi

MLA International Bibliography

EBSCHOhost

Index Islamicus

İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
©Ankara Üniversitesi
ISSN: 1304-8015
http://mtad.humanity.ankara.edu.tr
e-posta: mtad.editor@gmail.com

Editör
F. Sema **Barutcu Özönder**, Prof. Dr.
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Sıhhiye . Ankara
Tel.: (+90 312) 310 32 80 / 1285 Faks: (+90 312) 310 57 13
E-posta: barutcu@humanity.ankara.edu.tr

Yardımcı Editörler
İbrahim **Arıkan**, Dr. Öğr. Üyesi (Ankara Ü, Ankara)
Derya Hamiye **Erbirsin**, Araş. Gör. (Ankara Ü, Ankara)
Saime Selenga **Gökgöz**, Doç. Dr. (Hacettepe Ü, Ankara)
İsmet Kılıç, Araş. Gör. Dr. (Ankara Ü, Ankara)
Gülsüm **Killi Yılmaz**, Prof. Dr. (Ankara Ü, Ankara)

İngilizce Dil Editörü: Arda **Arıkan**, Prof. Dr. (Akdeniz Ü, Antalya)

Rusça Dil Editörü: Berdi **Sarıyev**, Doç. Dr. (Ankara Ü, Ankara)

Yayın Kurulu Üyeleri

Ayhan **Çelikbay**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
Nuraniye **Ekrem**, Dr. Öğr. Üyesi (Ankara Ü)
Erkin **Emet**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
Melek **Erdem**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
M. Rıza **Heyet**, Dr. Öğr. Gör. (Ankara Ü)
Aynur **Öz Özcan**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
G. Selcan **Sağlık Şahin**, Doç. Dr. (Ankara Ü)
Ufuk **Tavkul**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
M. Can **Teziç**, Dr. Öğr. Üyesi (Ankara Ü)
Erdoğan **Uygur**, Prof. Dr. (Ankara Ü)

Danışmanlar Kurulu

Yavuz **Akpınar**, Prof.Dr. (Türkiye)
Eralp **Alışık**, Dr. (Türkiye)
Durmuş **Arık**, Prof. Dr. (Türkiye)
Júlia **Bartha**, Dr. (Macaristan)
Tsend **Battulga**, Dr. (Moğolistan)
Mönhcargal **Bazarragçaa**, Prof. Dr. (Moğolistan)
Tamara G. **Borgoyakova**, Prof. Dr. (Hakas C-RF)
Murat **Ceritoğlu**, Prof. Dr. (Türkiye)
Salican **Cigitov**, Prof. Dr. (Kırgızistan)
Gülzura **Cumakun**, Prof. Dr. (Türkiye -Kırgızistan)
Erkin **Ekrem**, Doç. Dr. (Türkiye)
Seyfettin **Erşahin**, Prof. Dr. (Türkiye)
İşmuhammed G. **Galyautdinov**, Prof. Dr. (Başkurdistan – RU)
Fuad **Ganiyev**, Prof. Dr. (Tataristan - RU)
Shimin **Geng**, Prof. Dr. (Çin)
Cevat **Heyet**, Prof. Dr. (İran)
Zafer **İlbars**, Prof. Dr. (Türkiye)
Abduvali **Kaydarov**, Prof. Dr. (Kazakistan)
Rüya **Kılıç**, Prof. Dr. (Türkiye)
Igor **Kormuşin**, Prof. Dr. (Russia)
Lala **H. Kuliyeva**, Prof. Dr. (Azerbaycan)
G. **Jorigt**, Prof. Dr. (İç Moğolistan–China)
Said M. Alem **Labib,** Doç. Dr. (Afganistan)
İbrahim **Maraş**, Prof. Dr. (Türkiye)
Anvar **Mokayev**, Prof. Dr. (Kırgızistan)
İsmail **Musayev**, Prof. Dr. (Azerbaycan)
Nesip **Nesibli**, Prof.Dr. (Azerbaycan-Türkiye)
Guldarhan **Nurgaziyevna**, Prof. Dr. (Kazakistan)
Nevzat **Özkan**, Prof. Dr. (Türkiye)
M. Cihat **Özönder**, Prof. Dr. (Türkiye)
Berdi **Sarıyev**, Doç. Dr. (Türkmenistan)
Akseleu **Seydimbekov**, Prof. Dr. (Kazakistan)
Gülşen **Seyhan Alışık**, Prof. Dr. (Türkiye)
Almas **Şayhulov**, Prof. Dr. (Başkurdistan –RU)
Aleksandra T. **Tıbıkova**, Prof. Dr. (GAltay - RU)
Litip **Tohti**, Prof. Dr. (Çin)
Vahit **Türk**, Prof. Dr. (Türkiye)
Myagmarsuren **Uuganbayar**, Prof. Dr. (Moğolistan)
Yuri İ. **Vasil'ev**, Assoc.Prof. Dr. (Saha Yeri - RF)
Oyun M. **Viktorovna**, Prof. Dr. (Tuva- RF)
Özen **Yaylagül**, Prof. Dr. (Türkiye)
Naciye **Yıldız**, Prof. Dr. (Türkiye)
Mirfatih **Zekiyev**, Prof. Dr. (Tataristan - RF)
Peter **Zieme**, Prof. Dr. (Almanya)

Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
C. Eralp Alışık Anısına . I
Cilt 20, Sayı 3 (Eylül 2023)

İçindekiler

Emine TEMEL ALEMDAR, Samet ONUR, Soner ATALAN, Sunuş 329-330

Öğrencilerinin Kaleminden C. Eralp Alışık'ın Hayatına Dair 331-333

C. Eralp ALIŞIK, Hülâgû Han (Ö: 1265) 334-345

Anılar

Azmi BİLGİN, Eralp'ten Bir Mektup 346-352

Osman Bülent YORULMAZ, Aziz Kardeşim Eralp Alışık 353-357

Yelkin DİKER COŞKUN, Eralp Alışık Anısına... 358-360

Makaleler

Burcu KAYA, Ravżatü'l-Vāʿiẓîn'de Alıntı Sözcüklerin Yapım Ekleriyle Türkçeleştirilmesi 361-383

Tunç YALÇIN, Muhammed Rahim'in Meariсü'n-Nübüvve Tercümesi'nde Tā Edatı ve İşlevleri 384-411

Samet ONUR, Harezm Türkçesinin İdil Boyunda Devamı II: Münebbihât Tercümesi 412-444

Soner ATALAN, Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesiyle yazılmış "Alġışı Arı Nérsésni" 445-481

Duygu YAVUZ ÖZ, Mâûn Suresinin Doğu ve Batı Türklük Sahasında Bilinen İlk Kur'an Tercümelerindeki Çevirileri Üzerine 482-502

Emriye SONKAYA, Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tarım Aletleri ile İlgili Bazı Sözcüklerin Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki İzleri 503-533

Emine TEMEL ALEMDAR, Uygurca Üç Hikâye'de Dil ve Üslup: Anlam Bilimsel ve Söz Dizimsel İnceleme 534-575

Özcan TABAKLAR, Berker KESKİN, Eski Türk Hukukunda Evlatlık Kurumu 576-589

Hilal YILMAZ, Tonyukuk Abidesi'nde Cümle Ögelerinin Eksiltilmesi 590-614

Zagarperenlei TÜMENBAYAR, Daahi Yazıtı 615-630

Dursun YILDIRIM, Türk Benggü Taş Bitigi Yazıtlarda Yeni Okuma Önerileri 631-644

Ertuğrul ALEMDAR, Yalın Ayak Başı Kabak Üzerine 645-670

Tanıtma

Burcu YILMAZ, Temel Alemdar, E. (2023). Geç Dönem Doğu Türkçesinde Geleneksel Tıp Kitabı. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı, 512 s.. 671-677

Emine TEMEL ALEMDAR, Samet ONUR, Soner ATALAN, Introduction 329-330

About C. Eralp Alışık's Life From Pen of his Students 331-333

C. Eralp ALIŞIK, Hülâgû Han (Ö: 1265) 334-345

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Cilt 20, Sayı 3 (Eylül 2023), C. Erap Alışık Anısına . I, ss. 329-330
DOI: 10.58785/MTAD.20.2023.3.22
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Sunuş

Emine TEMEL ALEMDAR, Samet ONUR, Soner ATALAN

Değerli araştırmacılarımız, okurlarımız dergimizin 2023 yayın yılının Eylül sayısını dikkatinize sunuyoruz. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*'nin bu sayısını 26 Şubat 2018 tarihinde uçmağa varan Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü öğretim üyelerinden değerli hocamız, başçımız Dr. C. Eralp Alışık'ın kutlu ruhuna ithaf ediyoruz. Ruhu şad olsun, yeri uçmak olsun.

Sayının ilk yazısı, hocamızın 2003 yılında *Türk Yolu Dergisi*'nin 7. sayısında yayımlanan "Hülâgû Han (Ö: 1265)" başlıklı makalesidir. İzleyen üç anı yazısında ise Hocamız ile teşrik-i mesaide bulunmuş meslektaşlarından Prof. Dr. A. Azmi Bilgin, Prof. Dr. Yelkin Diker Coşkun ve Dr. Öğr. Üyesi O. Bülent Yorulmaz, Dr. C. Eralp Alışık ile ilgili değerli hatıralarını paylaşmışlardır.

MTAD'ın bu sayısında Türk dilinin tarihî ve çağdaş gelişim süreçlerini hem dil hem de üslup hususiyetleri açısından ortaya koyan özgün ve katkılı araştırma-incelemeler yer almaktadır. Hocamıza sunulan özgün çalışmaların büyük bir kısmı teşrik-i mesaide bulunmuş meslektaşları, doktoralarını bitirmiş veya hâlen doktora tezlerini hazırlamakta olan öğrencilerine aittir.

Burcu Kaya makalesinde, *Ravżatü'l-Vā'iẓīn*'in Klasik Sonrası Doğu Türkçesi Dönemi'nde hazırlanan tercümesinde yapım ekleriyle Türkçeleştirilen kelimeleri incelemiştir. Tunç Yalçın Muhammed Rahim'in *Meâricü'n-nübüvve* Tercümesi

üzerinden işlev ve anlam açısından zengin bir kullanım alanına sahip olan *tā* edatını incelemiştir. Samet Onur, Harezm Türkçesinin İdil boyunda devam ettiğini yeni bir metin üzerinden tanıklatarak bu meselenin aydınlatılmasında önemli bir yer tutacak olan özgün bir teoriyi ortaya koymuştur. Soner Atalan'ın makalesi ise, 1575 yılından itibaren birçok kez yazıya geçirilmiş olan 24 maddelik "Alġışı Arı Nérsésni (Aziz Nerses'in Duası)" adlı eser üzerinde metin incelemesidir.

Duygu Yavuz Öz, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi ile yazılmış Kur'an tercümelerinin söz varlıklarını Mâûn suresi üzerinde karşılaştırmalı olarak incelerken, Emriye Sonkaya, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki tarım alet adlarının Oğuz grubu Türk lehçelerindeki durumunu ele almıştır.

Emine Temel Alemdar'ın makalesi, Buddhist Türk çevresine ait *Uygurca Üç Hikâye* adlı eserin dil ve üslup özelliklerini anlam bilimsel ve söz dizimsel açılardan bir incelemedir. Özcan Tabaklar ve Berker Keskin ise, Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış evlatlık sözleşmelerinden hareketle Eski Türk hukukunda evlatlık kurumunun yapısı ve işleyişini ele almışlardır.

Hilal Yılmaz'ın makalesi, *Tonyukuk Âbidesi*'nin söz dizimsel bir incelemesidir; yazar abidedeki eksiltili cümle ögeleri üzerinde durmuştur. Zagarperenlei Tümenbayar ise, 2022 yılında Moğolistan'da keşfedilen *Daahi* yazıtının tanıtmasını yapmış, okuma-anlama denemesinde bulunmuştur. Dursun Yıldırım makalesinde, "Benggü Taş Bitigi Yazıtları" adını verdiği Türk Kağanlığı yazıtlarındaki kimi sözcük ve ibarelerle ilgili yeni okuma önerileri sunmuştur.

Ertuğrul Alemdar makalesinde, *Yalın Ayak Başı Kabak* deyiminin Batı Türkçesinde tarihsel devamlılığı sağlayan Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metinlerindeki gelişimini, farklı kullanımlarını ve kullanıldıkları bağlamları incelemiştir.

Dergimizin son yazısı Burcu Yılmaz'ın kaleminden çıkan bir tanıtma yazısıdır. Yılmaz, Emine Temel Alemdar'ın *Geç Dönem Doğu Türkçesinde Geleneksel Tıp Kitabı* adıyla 2023 yılında yayımlanan eserini tanıtmıştır.

Değerli hocamız Dr. C. Eralp Alışık'ın aziz hatırasına ithaf ettiğimiz *MTAD*'ın *C. Eralp Alışık Anısına* sayısının I. kısmını siz değerli araştırmacı ve okurlarımızın dikkatlerine sunarak Hocamızın kutlu ruhunu yâd etme şerefine nail olduk.

Hocamızın kutlu emaneti olan Türklük bilimi bayrağını en iyi şekilde gururla taşımaya devam edeceğiz.

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
C. Erap Alışık Anısına . I, Cilt 20, Sayı 3 (Eylül 2023), ss. 534-575
DOI: 10.58785/MTAD.20.2023.3.34
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Uygurca Üç Hikâye'de Dil ve Üslup: Anlam Bilimsel ve Söz Dizimsel İnceleme

Emine TEMEL ALEMDAR

İstanbul Üniversitesi (İstanbul)

ÖZET

Köktürk Devleti (MS 552-744) zamanında yazılı dil olarak kullanılan Eski Uygur Türkçesi, 8. yüzyılın sonlarından itibaren Karabalgasun merkezli Ötüken Uygur Devleti'nin (745-840) kuruluşuyla birlikte yazı dili seviyesine ulaşmış ve neredeyse 17. yüzyılın sonlarına kadar bu yazı diliyle ortaya konulmuş metinlerle birlikte varlığını sürdürmüştür. Eski Türkçe Dönemi'nin ikinci evresini oluşturan Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde farklı kültür ve inanç çevrelerine dâhil olmanın bir sonucu olarak birçok alfabeyle kaleme alınmış farklı tür ve içeriğe sahip eserlere rastlamak mümkündür. Farklı inanç çevrelerine girilmesiyle birlikte artan çeviri faaliyetleri beraberinde yeni kelimeler türetme ihtiyacını da doğurmuştur. Bu durum da Eski Uygur Türkçesinin dil ve üslup özelliklerinin ortaya çıkmasında belirleyici rol üstlenmiştir.

Bu makalede 11. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı tahmin edilen ve Buddhist Türk çevresine ait *Uygurca Üç Hikâye* adlı eser, anlatımı güçlü kılan dil ve üslup özellikleri bağlamında ele alınmıştır. Dil ve üslup özellikleri anlam bilimsel ve söz dizimsel olmak üzere iki farklı açıdan incelenmiştir. Tespit edilen edebî dil unsurları anlam bilimsel açıdan *tekrar grupları, deyimler, metonimiler, metaforlar* ve *benzetmeler,* söz dizimsel açıdan ise *cümle yapıları* ve *kelime grupları* bağlamında tasnif edilerek açıklanmıştır. Elde edilen veriler, Türk dilinin şekil ve anlam bütünlüğü ile devamlılığını göstermesi açısından somut birer kanıt niteliği taşımaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Eski Uygur Türkçesi, *Uygurca Üç Hikâye*, türetme faaliyetleri, üslup bilim, söz varlığı

ABSTRACT

Old Uyghur Turkish, which was used as a literary language during the Köktürk State (552-744 AD), reached the level of written language with the establishment of the Karabalgasun-centered Ötüken Uyghur State at the end of the 8th century (745-840) and it continued to exist within the texts that were written until the end of the 17th century. It is possible to come across works with different types and contents written in various writing systems as a result of being included in different cultures and belief circles in the Old Uyghur Turkish period, which constitutes the second phase of the Old Turkish period. Increasing translation activities with the entry into different belief circles has led to the need to derive new words. This situation played a decisive role in the emergence of the language and stylistic features of Old Uyghur Turkish.

In this article, the work called *Uygurca Üç Hikâye*, which is estimated to have been written in the second half of the 11th century and belongs to the Turkic-Buddhist circle was discussed within the context of linguistic and stylistic features that enrich and intensify the intended meaning. Linguistic and stylistic features were examined from two different perspectives; semantic and syntactic. The identified literary devices are defined and classified in terms of *repetition groups, idioms, metonymies, metaphors* within the scope of semantics and also as *sentence structures* and *word groups* syntactically. The data obtained ise a concrete proof that presents the continuity and integrity of the Turkish language morphologically and semantically.

KEY WORDS

Old Uyghur Turkish, *Uygurca Üç Hikaye*, word-formation processes, stylistics, vocabulary.

1. Giriş

Uygur Türklerinden ilk defa müstakil olarak bahseden ve onlar hakkında çeşitli bilgiler veren ilk İslâm müellifi Kâşgarlı Mahmud'dur (Banguoğlu 1958: 89). Kâşgarlı Mahmud *Divânu Lugati't-Türk*'te "Uygur" kelimesini esas itibariyle "memleket adı" şeklinde alır ve beş şehirli bir vilayetin adı (*Sülmî, Koçu, Canbalık, Beş balık, Yenği Balık*) olarak tanımlar. Uygur Türklerinin konuştukları dille ilgili olarak yaptığı açıklamada da "Uygur" kelimesini "millet adı" olarak kullanır ve Uygurların öz Türkçe bir dilleri olduğunu fakat kendi aralarında farklı ağızlarda konuştuklarını söyler.[1]

[1] "Uygur: Beş şehirli bir vilayetin adı. Zülkarneyn Türk Hakanı ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır.

Bu vilâyette beş şehir vardır. Vilâyetin halkı en katı kâfirlerdir, son derece atıcıdırlar. Zülkarneynin yaptırmış olduğu 'Sülmî', 'Koçu', 'Canbalık', 'Beş Balık', 'Yenği balık' adındaki şehirlerdir." (Atalay 2006: 111, 113)

"Uygurların öztürkçe bir dilleri olduğu gibi, kendi aralarında konuştukları zaman ayrı bir ağız

MS 742-743'te Köktürklerin son kağanı, Bilge Kağan'ın yeğenlerinden Ozmış'ı yenerek Köktürk hâkimiyetine son veren Uygur Türkleri, ilk önce Basmıl Kağanlığı'nın sağ yabguluğunu teşkil eden Karluklar (Ögel 1971: 89) ile anlaşıp Basmıl kağanını öldürürler. Ardından Karluklarla olan iş birliğine son verirler. MS 745 yılında hâkimiyeti ele geçiren Uygurlar, devletin başına Kutlug Bilge Köl Kağan unvanıyla Uygur beyi Kutlug Boyla'yı getirerek Ötüken Uygur Devleti'ni (MS 745-840) kurarlar. Orhun bölgesinde kurulan ve merkezi Karabalgasun (Ordu Balık) olan Ötüken Uygur Devleti, MS 840 yılında Kırgızlar tarafından mağlup edilince dağılır ve sonrasında Uygurların bir kısmı güneye Çin'in Kansu bölgesine Tun-Huang ve Kan-Çou çevresine (Rásonyi 1996: 107) bir kısmı da Doğu Türkistan'ın Tarım Havzası'nda yer alan Turfan, Beş Balık, Hoço, Kuça, Karaşar şehirlerine yerleşerek sırasıyla Kansu Uygur Devleti (MS 840-1126) ve Hoço Uygur Devleti'ni (MS 840-1209) kurarlar (Togan 1981: 56, Ercilasun 2007: 213-226, Çandarlıoğlu 2012: 242-244, Gömeç 2015: 67-84).

Şehirli Türk medeniyetinin ilk temsilcileri olan Uygur Türklerine (Banguoğlu 1958: 88) ait pek çok metin Soğdca, Sanskritçe, Çince, Toharca ve Tibetçe gibi farklı dillerden çevrilmiş (Tekin 1992: 71-72, Ağca 2021: Önsöz, Barutcu Özönder 2002: 879, Ercilasun 2007: 264) ve Mani, Soğd, Uygur, Brahmi, Tibet ve Süryani gibi çeşitli alfabelerle yazılmıştır (Golden 2017: 185). Uygur Türkleri, farklı kültür ve medeniyet çevrelerine dâhil oldukça pek çok din ve inanç sisteminin de etkisi altında kalmışlardır. Özellikle Maniheizm, Buddhizm ile az da olsa Hristiyanlığın Nesturî mezhebinde ve İslâmiyet'in etkisinde yazılmış (Barutcu Özönder 2002: 877-896) Eski Uygur Türkçesine ait çeşitli manzum ve mensur dil yadigârlarını görmek mümkündür. Maniheizm ve Buddhizm inanç sistemlerinin musiki ve resim sanatlarına önem vermesi, ahlaki değerleri ön planda tutması, savaşı yasaklaması gibi hususlar Uygur Türklerinin sanat, ilim ve ticari yönlerini geliştirmelerine ve farklı tür (şiir, öykü, ilahi vb.) ve içeriklerde edebî ürünler vermelerine katkı sağlamıştır (Ögel 1971: 98, İzgi 1987: 19).

dahi kullanırlar. Bunlar 24 harften ibaret olan Türk yazısını kullanırlar. Kitaplarını, mektuplarını onunla yazarlar." (Atalay 2006: 29)

2. İçerik ve Tür Açısından *Uygurca Üç Hikâye*

Eski Uygur Türkçesinde yazılmış eserler 8. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle başlar ve 18. yüzyıla kadar uzanır. Öte yandan Eski Uygur Türkçesinin ortaya konulan edebî ürünleri bağlamında en parlak devrini 750-1300 yılları oluşturur (Rásonyi 1996: 609). Bu makalede de Buddhist Türk çevresinin çatik türüne ait bir ürünü olan ve 10. yüzyılın ikinci yarısı ile 11. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen (Elmalı 2009: X, Ağca 2021: 356) *Uygurca Üç Hikâye* adlı eser edebî dil unsurları bağlamında incelenecektir. Buddhist çevre Türk edebiyatında, "Buddha veya Bodhisattwaların geçmiş doğumlarındaki tecrübe ve başlarından geçen olayların" anlatıldığı edebî tür "*Jātaka* (> ETü. *Çatik*)"[2] (Barutcu Özönder 2002: 881) adı altında toplanmıştır. Jātakalar, Türk Buddhist edebiyatında ayrı bir tür olan, dinin çeşitli konuları üzerinde açıklamaların yapıldığı ve "tarihsel Buddha ile diğer bütün Buddhaların vermiş olduklarına inanılan vaazların" (Barutcu Özönder 2002: 880) yer aldığı *sūtra*ların[3] on iki bölümünden birini teşkil eder (Wilkens 2021: 224). *Uygurca Üç Hikâye* başlıklı eser, *Uigurica IV* adlı eserin A, B, C ve D işaretli dört hikâyesinden iki (B), üç (C) ve dördüncüsünü (D) içermektedir:

Uigurica IV – B "Maymunlar Beyi Hikâyesi"

Uigurica IV – C "Dantapali Bey Hikâyesi"

Uigurica IV – D "Mukaddes Tavşan Hikâyesi" (Müller ve Gabain 1946).

Gabain, eserin Sangadas adlı birinin Ugu Küşen (Toharca B) dilinden Toharcaya (Toharca A) ve Toharcadan da Şilazin adlı birinin Eski Uygur Türkçesine yaptığı bir çeviriden oluştuğunu söyler (Müller ve Gabain 1945: 5-6).

Uigurica IV – B "Maymunlar Beyi Hikâyesi": Öğretmen ile öğrenci arasında karşılıklı konuşma şeklinde gelişen bu hikâyede, kutlu bir canlının öldükten sonra ruhunun maymun olarak tekrar dirilip başka canlılara daha çok iyilik yapma isteğine sahip olmasından bahsedilir. Maymunlar beyinin ansızın ölmesiyle birlikte o dönemin beyi maymun avına çıkılmasını yasaklar. Metnin sonunda *Padmavati Kız* adlı ayrı bir hikâye bulunur. Her iki hikâyenin sonunda ardışık olarak sekiz satır eksiktir, orta kısımlarda da düzensiz olarak eksik satırlar yer alır (Müller ve Gabain 1946: 11-26).

---

[2] *čatik* TochA/B *jātak* < Skt. *jātaka* (Wilkens 2021: 224), *catik*< Skr. *jataka* "Doğum hikâyesi" (Caferoğlu 1968: 60).

[3] *sutura*< Skt. *sūtra* (Wilkens 2021: 663), *sudur* <Skr. *sūtra* (Caferoğlu 1968: 211).

Uigurica IV – C "Dantapali Bey Hikâyesi": Bu hikâye, öğrenci ile hocası arasındaki "canlı bir varlığı öldürmek" üzerine yapılan konuşmadan meydana gelir. Hikâye, öğrencinin hocasına sorduğu "Bir insanı öldürmenin cezası ikinci hayatta çekilir mi?" sorusuyla başlar ve hocasının örnek olarak "Kötü yürekli hükümdar Dantipala ile beş yüz geyiğin rehberi, hanı olan şefkatli, altın renkli geyikler beyi arasında geçen sert mücadeleyi ve Dantipala hanın geyikler beyini öldürmesini" konu edinen olayı anlatmasıyla sonlanır. Buddhizm inancına göre ıstıraptan kurtulup Nirvana'ya ulaşmanın yolu Buddha'nın sekiz dilimli öğretisinden geçer. Bunlardan ilki "doğru söz, doğru davranış ve doğru geçim" ilkelerine karşılık gelen *śīla* "ahlak"tır. İyi ahlaklı olmak da on iyi amel sahibi olmaya bağlıdır. Vücutla yapılan iyi amel yollarından biri *özlüglerig öltürmemek* "canlıları öldürmemektir" (Eraslan 2012: 38). Bu hikâyede de "canlı bir varlığı öldürme"nin (*özlüg ölürmek*, C/33) kötü amel ve günah olduğu dikkat çekici bir anlatımla ortaya konulmuştur (Müller ve Gabain 1946: 27-63).

Uigurica IV – D "Mukaddes Tavşan Hikâyesi": Bu hikâyede de Bodhisattva neslinden tavşanın üç dostu olan maymun, vaşak ve kunduza nasıl iyi ahlak ve amel sahibi olunabileceğine dair verdiği bazı öğütlerden (canlı bir varlığı öldürmemek, yanlış yolda olanları doğru yola yönlendirmek, müşkül olanlara yardım etmek vb.) bahsedilir (Müller ve Gabain 1946: 64-90).

3. *Uygurca Üç Hikâye*'de Anlatımı Güçlü Kılan Edebî Dil Unsurları

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde ortaya konulan pek çok eser, farklı inanç sistemlerinin tezahürü olan metinlerdir. Öncelikle Buddhizm ardından Maniheizm, Hristiyanlığın Nesturî kolu, İslamiyet ve Türklerin millî dini olan Kök Tengri inancı Uygur Türk edebiyatının oluşması ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Orhun, Selenge, Yenisey, Turfan, Koço, Hoten bölgelerinde 20. yüzyılın başlarında yapılan araştırmalar sonucunda Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış pek çok eser ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin çoğu Soğdca, Çince, Toharca ve Sanskritçeden çevrilerek (Gömeç 2015: 215) Uygur Dönemi Türk edebiyatına kazandırılmıştır.

Caferoğlu, tercümecilik geleneğini benimseyen Uygur aydınlarının asıl amaçlarının farklı inanç ve kültürlerin etkisi altında kalan Orta Asya'daki millî Türk kültür seviyesini yükseltmek olduğunu söylemiştir (2000: 157). Dolayısıyla yabancı dildeki metinlerin mümkün olduğunca Uygur Türk kültür ve medeniyet dairesine

dâhil edilerek Uygur Türkçesine çevrilmesi, Uygur Türklerinin yüksek kültür seviyesine eriştiklerini de göstermektedir (Rásonyi 1996: 111). Bunun yanı sıra Eski Uygur Türkçesinde farklı inanç sistemleri ve sosyal çevrelere ait eserlerden yapılan özellikle dinî çeviriler beraberinde yeni kavram alanları ile yeni kelimeler türetme ihtiyacını getirmiştir. Bu yeni kelimeler dinî tabirlerden oluştuğu gibi birtakım ticari ve iktisadi ilişkilerin yansımasını teşkil eden din dışı unsurlardan da meydana gelmektedir (Caferoğlu 2000: 153).

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde başlayan çeviri faaliyetleriyle birlikte edebî dilde farklı anlatım şekilleri de doğmuştur. Bu makalede Eski Uygur Türkçesinin dil ve üslup özellikleri *Uygurca Üç Hikâye* adlı metin üzerinden öncelikle anlam bilimsel ardından söz dizimsel açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Anlam Bilimsel Dil ve Üslup İncelemesi

Uygurca Üç Hikâye adlı metinde, anlam bilimsel dil ve üslup incelemesi kullanım sıklığına göre sırasıyla "tekrar grupları", "deyimler", "metonimiler", "metaforlar" ve "benzetmeler" olmak üzere beş başlık altında gerçekleştirilmiştir. Her bir başlıkta yer verilen örnekler aynı zamanda cümledeki görev ve kelime türleri bakımından da değerlendirilmiştir. Toplam 137 örnekte farklı üslup şekilleri tespit edilmiş ve bu örnekler üzerinden Eski Uygur Türkçesinin edebî dil ve ağız özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Tekrar Grupları

Tekrar grupları, anlatımı güçlendirmek veya pekiştirmek amacıyla aynı kelimenin art arda kullanılması veya müstakil bir kavramı karşılamak üzere bir kelimenin aynı kavram alanında yer alan yakın veya zıt anlamlı şekliyle birlikte ifade edilmesi sonucunda ortaya çıkan kelime gruplarıdır.

Karaağaç, "yineleme öbeği" terimi altında incelediği bu yapıyı, bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere hem şekil hem de anlam bakımından birbiriyle ilgisi bulunan iki veya daha çok sözün belirli dil bilgisi kuralları çerçevesinde bir araya gelerek oluşturdukları dil bilgisi ögesi şeklinde tanımlar (Karaağaç 2018: 869-870).

Uygurca Üç Hikâye adlı metinde tekrar gruplarının %35'lik oranla ilk sırada yer aldığı görülür. Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde, farklı inanç çevrelerine dâhil olunması ve yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte din, ticaret, tarım gibi alanlarda pek çok yeni kavram ve terim ortaya çıkmıştır. Bu yeni kavramları karşılayabilmek için

en çok yararlanılan ve sıklıkla kullanılan kelime gruplarının başında ise tekrar grupları gelir. Müstakil kelimelerle tam olarak karşılığı verilemeyen kavramlar, yakın anlamlı iki veya üç kelimenin bir araya gelerek kurdukları tekrar gruplarıyla ifade edilmeye çalışılır. Böylece anlatım hem pekiştirilmiş hem de daha vurgulu ve dikkat çekici bir özellik kazanmış olur.

İncelenen *Maymunlar Beyi*, *Dantapali Bey* ve *Mukaddes Tavşan* hikâyelerinde tekrar grubu olarak kullanıldığı tespit edilen örneklerin bir kısmı, daha önce Eski Uygur Türkçesindeki ikilemelerle ilgili yapılmış çoğu tezden oluşan Çağatay (1944), Şen (2002), Sevim (2019), Can (2010), Bozok (2012), Yıldız (2013), Ağca (2015), Yıldız (2019), Karaman (2021) ve Keskin'in (2021) çalışmalarında sıralanmak suretiyle ifade edilmiştir. Bu makalede ise tekrar grupları *Uygurca Üç Hikâye*'nin dil ve üslubunu şekillendirmesi ve belirleyici bir rol üstlenmesi açısından cümle içindeki kuruluşlarına da dikkat çekilmek suretiyle değerlendirilecektir.

Metinde yer alan tekrar gruplarının bir örnek dışındaki[4] tamamı, yakın anlamlı ad ve fiil türündeki kelimelerden oluşur. Bu kelimelerin dizilişine bakıldığında, yalın durumda olup da aralarında hiçbir fonetik ve morfolojik ilgi bulunmayan örneklerin sayısı oldukça azdır: *öd erig* "tavsiye nasihat" (B/17), *açıġ emgek* "eziyet, sıkıntı" (B/34-35), *ört yalın* "ateş, alev" (C/155), *kşan ödün* "an, zaman" (D/35), *sansız öküş* "sayısız, çok" (D/60).

❖ Morfolojik tekrarlı yapılar:

Metinde, anlam itibariyle yakın veya benzer olan kelimelerin art arda sıralanarak oluşturdukları tekrar gruplarında, şekil itibariyle de bir uyum gözetilmesi dikkat çekicidir. Özellikle aynı yapım ekleriyle türetilmiş yakın anlamlı kelimelerin grup olarak kullanılması, bu tür tekrarlı yapılara müstakil bir kelime görünümü kazandırmış ve metne üslup bilim açısından ritmik ve ahenkli bir anlatım özelliği katmıştır.

Aşağıda, farklı görevler üstlenen tekrar gruplarının cümle içindeki kullanımlarına yer verilmiş olup geri kalan örnekler sadece müstakil şekilleriyle sıralanmıştır:

[4] Aynı kelimenin tekrarlı olarak kullanılması şeklinde tespit edilen örnek: basa basa (D/49) "tekrar tekrar"

Yapım ekli tekrar grupları:

- ***taŋlançıġ muŋ͡gadınçıġ*** "hayret verici, [olağanüstü]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, nesne görevindeki belirtili ad tamlamasının tamlanan unsurunda yer alır. Sıfat tamlaması şeklinde kurulan tamlanan unsurda ise sıfat görevini üstlenir:

> *Tınl(ı)ġlar bodistv-nıŋ* ***taŋlançıġ muŋadınçıġ*** *edgülüg savların işidip* … (B/31) "Canlılar Bodhisattva'nın hayret verici mükemmel rivayetlerini işitip ..."[5]

- ***tapaġ uduġ*** "hizmet, [hürmet]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, yüklem görevindeki birleşik fiil grubunun ad unsurunu oluşturur:

> … *ḳayu* ***tapaġ uduġ*** *bolġay erki* … (D/77) "… nasıl bir hizmette buluna[caktır]?..."

- ***ḳıḳruşup alaḳırışıp*** "bağrışıp [çağrışıp]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, zarf tümleci görevindeki zarf-fiil grubunda yüklem olarak yer alır:

> … *yavlaġ ünin* ***ḳıḳruşup alaḳırışıp*** … (C/4-5) "… [korkunç] bir sesle bağrış[ıp çağrışıp] ..."

- ***utlısız sevinçsiz*** "nankör"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, nesne görevindeki belirtili ad tamlamasının tamlanan unsurunda yer alır. Birleşik fiil grubu şeklinde kurulan tamlanan unsurda ise ad olarak görev alır:

> *Ḳayu tınl(ı)ġ-lar-nıŋ* ***utlısız sevinçsiz*** *ḳılmış-ları*. (C/184-185) "(Gör işte)[6], hangi [canlıların] nankör [davrandıklarını (şükran ve minnet duymadıklarını)]."

- ***ögrünçülüg sevinçlig*** "sevinçli"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, zarf tümleci görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsurunu oluşturur:

---

[5] Cümleler Türkiye Türkçesine aktarılırken (Müller ve Gabain 1946) eseri esas alınmış olup ayrıca tarafımızca birtakım müdahalelerde bulunulmuştur. Bu müdahaleler "[ ]" işareti ile gösterilmiştir.

[6] "( )" işareti: Türkiye Türkçesine yapılan aktarımlarda kelime veya cümlenin anlamını pekiştirmek veya tamamlamak amacıyla yapılan eklemeleri gösterir. Tarafımızca yapılan bu tür eklemeler ise "[( )]" köşeli parantez işareti içinde gösterilmiştir.

Sini kөŋülümüzte saḳınıp bu arıġda simekte ***ögrünçülüg sevinçlig*** *kөŋülin yorıyurbiz.* (D/20-21) "Seni gönlümüzde [düşünüp] bu ormanda mutlu (bir) gönülle [yürürüz.]"

Diğer örnekler şunlardır: *avcı keyikçi* "avcı" (C/2), *ögrünç sevinç* "[mutluluk]" (C/46), *ülgüsüz sansız* "sayısız" (C/56), *tez-gülüg ḳaç-ġuluġ* "kaçacak / [kaçılacak (şey)]" (C/72), *umuġ ınaġ* "[umut, sığınak]" (C/87), *umuġluġ ınaġlıġ* "[umutlu, dayanaklı]" (D/18), *ḳatıġ ḳınıġ* "katı, [sert]" (D/83).

İyelik ekli tekrar grupları:

- ***erenleri alp-a-ġut-ları*** "kahramanları, [yiğitleri]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, zarf tümleci görevindeki edat grubunun tamlayanı düşmüş iyelik grubu şeklinde oluşan ad unsurunda yer alır. Sıfat tamlaması şeklinde kurulan bu ad unsurunda ise yine ad olarak görev alır:

Bir oġurda ol d(a)ntipali ilig alp ḳataġ avçı ***erenleri alp-a-ġut-ları*** *birle arıġ simekte avḳa atlanıp bardı.* (C/53-55) "Bir gün o Dantipala han [yiğit], kuvvetli avcı kahramanları ile ormanda avlanmak [için] ata binip gitti."

- ***yilinmekim yapşınmaḳım*** "bağlılığım, [ilgim]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, özne görevindeki tamlayanı düşmüş iyelik grubunun ad unsuru olarak yer alır:

Meniŋ isig öz-ümge ancaḳı-ya y(i)me ***yilinmekim yapşınmaḳım*** *yoḳ.* (C/95-96) "Benim canıma [en ufak] bağlılığım yoktur."

Diğer örnekler şunlardır: *alpı-ı alpaġutı* "alp(ler)i, [yiğitleri]" (B/20-21), *körki meŋiz-i* "görünüşü, [yüz rengi]" (B/47), *adaşıŋ işiŋ* "arkadaşın, dostun" (D/62), *işlerim adaşlarım* "arkadaşlarım, dostlarım" (D/69-70).

Durum ekli tekrar grupları:

- ***arıġda simekte*** "ormanda"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, yer tamlayıcısı görevindeki sıfat tamlamasının ad unsuru olarak yer alır:

Ay braman baḫşı negü boltuŋ yalŋuzḳı-a bu ***arıġda simekte*** *emgeklig ünin ünteyür-s(e)n.* (D/113-115) "Ey Brehmen öğretmen ne oldu[n] (da) yapayalnız bu ormanda ıstıraplı [(bir)] sesle bağırıyorsun?"

- ***işke tuşka*** "eşe dosta, arkadaşa"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, zarf tümleci görevindeki zarf-fiil grubunda yer tamlayıcısı olarak yer alır:

> *Anı teg* ***işke tuşķa*** *edgü saķınç saķınıp otru edgüleşmiş k(e)rgek.* (D/58-59) "Onun gibi eşe dosta iyi niyet besleyip [sonra] iyi [ilişkide] bulunmak gerek."

Tespit edilen diğer örnek şudur: *sıġun-larda keyikler-de* "geyiklerden" (C/61).

İyelik ve durum ekli tekrar grupları:

- ***ötimin erigimin*** "öğüdümü, nasihatimi"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, belirtili nesne görevindeki belirtili ad tamlamasının tamlanan unsuru olarak yer alır:

> *Sizler meniŋ* ***ötimin erigimin*** *tutsarsız-lar …* (D/42) "Sizler benim öğüdümü tutarsanız …"

Tespit edilen diğer örnek şudur: *utlısın sevincin* "şükranını, memnuniyetini" (D/56-57).

Zarf-fiil ekli tekrar grupları:

- ***küyü küz-edü*** "koruyarak, gözeterek"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, müstakil olarak zarf tümleci görevinde yer alır:

> *Tünle küntüz isig öz-uŋ-te artuķraķ açınu* ***küyü küz-edü*** *tutduŋ.* (C/81-82) "Gece gündüz kendi canından ziyade (bize) acıyıp (bizi) koru[yup] gözet[erek] tuttun [(bizim yanımızda oldun)]."

Diğer örnekler şunlardır: *ötleyü erigleyü* "öğütleyerek" (C/94), *tapınıp udunup* "hizmet edip" (D/77-78).

Sıfat-fiil ekli tekrar grubu:

- ***todmış ķanmış*** "doymuş, kanmış"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu yüklem görevindeki birleşik fiil grubunun ad unsuru olarak yer alır:

> *… ürük uz-atı* ***todmış ķanmış*** *boluŋlar.* (D/39) "… daima doymuş kanmış olun."

Sıfat-fiil ve iyelik ekli tekrar grubu:

- ***adamışım söz-lemişim*** "[adlandırmam, söylemem]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, özne görevindeki tamlayanı düşmüş iyelik grubunun ad unsurunda yer alır. Sıfat-fiil grubu şeklinde kurulan bu ad unsurunda ise yüklem olarak görev alır:

> … *işlerim adaşlarım tip* ***adamışım söz-lemişim*** *yoḳsuz bolġay*. (D/69-71) "… (onları) eşlerim dostlarım diye [adlandırmam anlamsız] olur."

Zaman ekli tekrar grupları:

- ***titreyür bez-er*** "titrer"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, zarf tümleci görevindeki şart cümlesinde yüklem olarak yer alır:

> *Türk yigit ḳunçuy-lar sever begdin adrılıp neçük* ***titreyür bez-er*** erser, … (D/89-90) "Kuvvetli genç kadınlar [sevdikleri] beyden ayrılıp nasıl titrer ise …"

- ***tebredi ḳamşadı*** "sarsıldı, [sallandı]"

Aşağıdaki cümlede tekrar grubu, müstakil olarak yüklem görevinde yer alır:

> … *bu yitinçsiz yitiz yaġız yir titreyü altı türlüg oġrın* ***tebredi ḳamşadı*** ... (D/91-92) "… bu erişilmez, [geniş] yağız yer [(de)] titrey[erek] altı türlü [(şekilde)] sarsıldı."

❖ Fonetik tekrarlı yapılar:

Özellikle manzum metinlerde görülen ve art arda gelen dizelerde yapılan ünsüz tekrarları ile "aliterasyon", ünlü tekrarları ile "asonans" sanatından faydalanılır (Kocakaplan 2017: 20-22) ve söyleyişte ritmik bir tarz yaratılır. Bu metinde tespit edilen tekrar gruplarının bir kısmında da bazı ünlü veya ünsüz sesler ile hecelerin tekrarlı kullanılarak uyumun yakalanmaya çalışıldığı görülür.

Aralarında ses benzerliği bulunan tekrar grupları şunlardır: *aġar ayaġ* "[saygı], hürmet" (B/22), *yoḳ ḳuruġ* "yok" (C/5), *yek rakşas* "şeytan" (C/42), *tüş yimiş* "meyve" (D/25), *öz et'öz-inçe* "kendi kendine" (D/53), *adaş böşüg* "arkadaş" (D/55), *yol yıŋaḳ* "yol, cihet" (D/117).

Aralarında anlam ilgisi bulunan ve çoğunlukla yakın anlamlı kelimelerden kurulan tekrar grupları dışında aynı eklerin, bir cümledeki veya sıralı cümlelerdeki farklı kelimelerde kullanıldığı morfolojik tekrarlardan da bahsedilebilir. Bu tür kullanımlar tesadüfi olmayıp, dildeki yeknesaklığı ortadan kaldırma amacı taşır, aynı zamanda ifade edilmek istenilen anlam morfolojik bütünlük içinde aktarılmış olur.

Çoğunluğunu iyelik eklerinin oluşturduğu iyelik ekli, zarf-fiil ve yapım ekli diğer örnekler şunlardır: *körk**i** meŋiz-**i**, … köz-**i**, ḳapaḳ**ı**, tüp tüz ḳaş**ı**, kirpik**i**, … körtle burun**ı**, ... yürüŋ tişler**i**, ... irinler**i** …* "görünüşü [yüz rengi], gözü kapağı, dümdüz kaşı kirpiği, … güzel burnu, … beyaz dişleri, dudakları …" (B/47-53), *aş-**ıŋız**, içküŋ**üz**, ed**iŋiz**, tavarıŋ**ız** …* "aşınız, içkiniz, malınız, mülkünüz ..." (C/117); *ört yalın arasınta turu**p**, umuġı üz-ülü**p** serü umatın tört yıŋaḳ-ıġ yaŋılı**p**, ögsüz bolu**p** talı**p** …* "alev(ler) arasında [kalıp umudu kırılıp (tüm bunlara)] tahammül edemeyerek dört yanı(nı) şaşırıp [(kendinden geçip) şuurunu yitirip bayılarak] … " (C/168-171); *edgü**lüg** úutlu**ġ** tın**l(ı)ġ**ıġ* "iyi, kutlu [canlıyı] ..." (D/142).

3.1.2. Deyimler

Anlatılmak istenen duygu, düşünce, olay, olgu veya durumun aralarında çeşitli ilgiler kurularak bir araya getirilen kelimelerle birlikte bir kalıp içerisinde ifade edilmesi ve en az birinin gerçek anlamı dışında kullanılması sonucunda deyimler meydana gelir.

Türkiye Türkçesindeki deyimlerin anlam ve yapıları hakkında hem müstakil hem de kitap içinde bir bölüm şeklinde yer alan pek çok farklı çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmalardan öne çıkanlar kronolojik olarak şunlardır: TDK (1949: 57), Gencan (1979: 572), Hatipoğlu (1982: 327), Vardar (1988: 74), Topaloğlu (1989: 55), Aksoy (1993: 52), Korkmaz (1992: 43), Zeynalov (1993: 64), Bozkurt (1995: 170), Püsküllüoğlu (1995: 7), Maltepe (1997), Hengirmen (1999: 116), Turan (2000), Aksan (2007: 35), Kavukçu (2018). Eski Türkçedeki deyimlerle ilgili toplu hâldeki ilk çalışma ise *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* adı altında Serkan Şen tarafından yapılmıştır (2017). Bu çalışmalara bakıldığında deyimlerin tanımı ve kapsamı hakkında çeşitli görüşlerin olduğu görülür. Bu görüşlerdeki ortak kanaat ise anlatımı daha dikkat çekici kılmak için deyimlerden yararlanıldığı ve deyimleri oluşturan kelimelerden en az birinin gerçek anlamı dışında kullanılarak diğer kelimelerle birlikte kalıplaşmış söz öbeği oluşturulduğu yönündedir. Karaağaç "bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan söz öbekleri ve söz dizimi kaynaklı sözlük birimleri" şeklinde tanımladığı deyimleri kalıp sözlerin[7] en yaygın türü olarak değerlendirmiştir (2018: 271-272; 516-522).

Makalenin bu bölümünde *Uygurca Üç Hikâye* adlı metinde yer alan deyimler

[7] Karaağaç'ın "kalıp söz" olarak değerlendirdiği yapılar sırasıyla şunlardır: 1. Birleşik sözler 2. Deyimler 3. Atasözleri (2018: 516-522).

hem söz dizimsel kuruluşlarına göre hem de cümledeki görevleri bakımından ele alınacaktır. Deyimlerin tespitinde tarafımızca takip edilmiş yöntem ve sınırlılıklar ise şunlardır:

- Birden çok kelimenin aralarında çeşitli yönlerden ilgi kurularak (benzetme, metafor, metonimi vb.) bir araya getirilmesi sonucunda oluşması,
- En az bir kelimenin gerçek anlamı dışında kullanılması,
- Kelimelerin tek tek anlamları dışında öbek olarak müstakil bir anlamı karşılaması,
- İnsan deneyimleri üzerine temellenmiş olması (Kövecses ve Radden 2002: 68-69).

Metinde tekrar gruplarından sonra en sık kullanılan yapıları %25'lik oranla deyimler oluşturur. Bu bölümde, deyimlerin daha önce yapılmış ilgili çalışmalarda bahsi geçmeyen örnekleri üzerinde durulacak ve bu örneklere katkı sağlanmaya çalışılacaktır. Diğer örnekler ise sadece sıralı bir şekilde verilecektir.

Metinde tespit edilen deyimlerin büyük çoğunluğu cümlede ya zarf-fiil grubu olarak zarf tümleci ya da birleşik fiil grubu olarak yüklem görevinde karşımıza çıkar. Cümlede yüklemin bildirdiği iş, oluş, hareket ve kılış ile bunların gerçekleşme tarzı ve yapılış şekillerini bildiren yargıların müstakil veya somut kelimeler yerine deyimlerle ifade ediliyor olması, okuyucuyu düşünmeye sevk ederek anlatıma dikkat çekici bir görünüm kazandırmaktadır. Gerçek anlamları dışında kullanılan kelimeler ile başka hangi anlamların verilmek istendiği, kelimelerin içinde bulunduğu bağlamdan ve hatta kendisinden önce ve sonra gelen cümlelerin anlamlarından yola çıkılarak anlaşılacaktır. Bu aşamada deyimlerin ne şekilde kurulup hangi tür yapısal bağ ile bir araya getirildiği tespit edilmeli ardından anlamlandırma sürecine geçilmelidir.

Metinde yer alan deyimlerin biri dışında[8] tamamının birleşik fiil kuruluşunda olması, kelimeler arasında söz dizimsel bir ilişki kurulmasına imkân vermektedir. Cümledeki iş, oluş, hareket veya eylemi gerçekleştiren yüklem, kendisini çeşitli

[8] Belirtisiz ad tamlaması şeklinde kurulan ve cümlede zarf tümleci görevi üstlenen bu deyim şöyledir: *isig öz ḳorḳınçı* (C/12, 68) "can korkusu". *… biş yüz sıġun-lar* ***isig öz ḳorḳınçı****ŋa ögsüz bolup…* (C/68) "… beş yüz geyik can korkusuyla [(yaşamını yitirme endişesiyle)] [aklını yitirip], şaşkına dönüp …"

anlamlar yönünden tamamlayan başka ögelere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu bölümde, deyimleri oluşturan fiil unsurları belirli bir yargıyı ifade etmeleri açısından çekimli fiil kategorisine dâhil edilerek yüklem şeklinde değerlendirilmiştir. Yüklemin bildirdiği eylemi farklı anlam ilgileriyle karşılayan unsurlar da üstlendikleri görevlere göre tanımlanmıştır.

Sıklıkla ölüm, hayat ve çeşitli duygu durumlarıyla ilgili olan bu deyimler aşağıda cümle örnekleriyle birlikte verilmiştir:

Belirtisiz nesne + yüklem kuruluşunda olanlar:

- ***isig öz buşı bir-*** "can sadakası vermek; canını feda etmek, canını bağışlamak, [hayatını kaybetmeyi göze almak]"

Buddhizm inanç sisteminin Mahāyāna mezhebi, *uluġ kölüngü* "büyük taşıt, büyük sal" ile temsil edilir. Mahāyāna inancına göre tüm canlılar ıstıraptan kurtulup gerçek saadete erişebilir ve Nirvana'ya ulaşabilir (Cilacı 2001: 6; Eraslan 2012: 43). Buddha ise bu kurtuluş yoluna ulaşmanın her kişinin elinde olduğunu ve bunun için Buddha'ya inanmanın yeterli olacağını söyler (Ruben 1943: 115). Bu aşamada Buddha, canlıları dertlerle dolu dünyadan alıp büyük salına doldurduktan sonra Nirvāna'ya ulaştırmayı kendine görev addeder ve kendi canını sadaka olarak verir. Istıraplarla dolu dünyada aklını yitirmiş gibi dolaşan insanları Nirvāna'ya ulaştırmak için kendi canını feda eder (Tekin 1962: 234). Öyle ki Buddhizm inancında Bodhisattvaların Buddha olabilmeleri için sahip olmaları gereken altı faziletin ilki "sadaka vermek" olarak yer alır (Tokyürek 2011: 239, Eraslan 2012: 39). Dolayısıyla bedenini başka canlılar için feda eden, kendi bedeninden vazgeçen Bodhisattva için ölüm artık kaçınılmaz son olur. Sonuç olarak "canın, bedenin sadaka olarak verilmesi" anlamına gelen *isig öz buşı bir-* deyimi Eski Uygur Türkçesinde "ölmek" fiilinin metaforik bir üslupla tezahür etmiş hâlidir.

isig öz buşı bir- deyimi *Dantapali Hikâyesi*'nde tespit edilmiş olup cümlede yüklem görevinde yer alır:

> … *bu ada-dın oz-ġurup biz-iŋe* ***isig öz buşı bir****gil*. (C/91-92) "… (bizi) bu tehlikeden kurtarıp bizim için canını feda et."

Metinde sadece "can(ını) vermek, ölmek" anlamına gelen nesne + yüklem kuruluşunda bir başka deyim olarak *isig öz bir-* (C/99)[9] örneği karşımıza çıkar.

---

[9] … *d(a)ntipali ilig-ke barıp siz-ler-ke* ***isig öz bir****eyin*. (C/98-99) "… Dantipala hana gidip sizler

- ***k(a)rmap(a)t ert-*** "günah işlemek"

Kelime anlamı olarak "amel, iş ve icraat yolları, davranış biçimi, hareket" ifadesine karşılık gelen Sanskritçe kökenli *ḳrmapt (karmapat)* sözü, metinde "yeniden doğmaların çoğalmasına ve cennete erişmenin gecikmesine sebep olan istek ve zaaflar" (Müller ve Gabain 1946: 101, Caferoğlu 1968: 184, Wilkens 2021: 338) bir nevi "günah" kavramına işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Buddhizmde *on ayıġ ḳılınç* "on kötü amel / hareket, on yanlış davranış / iş" olarak ifade edilen bu günahların üçü vücut (*canlı öldürmek, çalmak, zina etmek*), dördü dil (*yalan söylemek, iftira atmak, kaba ve çirkin söz söylemek boş ve gereksiz konuşmak*) diğer üçü de gönül (*başkasının malını kıskanmak, öfkelenmek, aykırı fikirde olmak*) ile ilgilidir. Bu günahları işleyen canlılar, farklı cehennemlerde azap çekmek üzere tekrar doğarlar (Müller ve Gabain 1946: 9).

Aşağıdaki iç cümlede (*… tıdġalı udaçı bolayın*) deyim, yer tamlayıcısı görevindeki eksiz ad tamlamasının tamlayan unsuru olarak yer alır:

> *… ulatı on* ***k(a)rmap(a)t ert****mek ayıġ ḳılınç-tın*[10] *tıdġalı udaçı bolayın tip … ayıġ ḳılınç ḳılur-lar*. (C/190-192) "… ve [diğer] on günahı işlemek kötü [davranış(ın)dan] [alıkoyabilecek olayım, alıkoyabileceğim] deyip … günah işliyorlar."

- ***utlı sevinç tegür-*** "minnettarlık göstermek"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevindeki zarf-fiil grubunda yüklem olarak yer alır:

> *… adaşlarınа* ***utlı sevinç tegür****geli saḳınçın öz et'öz-inе inçe tip tidi*. (D/52-54) "… arkadaşlarına minnettarlığ(ını) göstermek [için (bu)] düşünceyle kendi

[için] canımı feda edeyim."

[10] İç içe geçmiş birleşik cümlenin "*…ulatı on* ***k(a)rmap(a)t ert****mek ayıġ ḳılınç-tın tıdġalı udaçı bolayın*" iç cümlesinde yer alan *k(a)rmap(a)t ertmek* deyimi *ayıġ ḳılınç-tın* yapısı ile birlikte değerlendirildiğinde yer tamlayıcısı görevi üstlenir. "*k(a)rmap(a)t etmek ayıġ ḳılınç-tın*" söz öbeğinin "günah işlemek kötü davranış(ın)dan (amelinden) / karmapatı sürdürmek günah(ın)dan" şeklinde anlamlandırıldığında ise yapı itibariyle "belirtisiz ad tamlaması" özelliği gösterdiği görülür. Dolayısıyla *k(a)rmap(a)t etmek* deyimi de belirtisiz ad tamlamasının tamlayan unsurunu oluşturur. Öte yandan *ayıġ kılınç[ı]* söz öbeğinde III. teklik kişi iyelik ekinin eksik olduğu dikkati çeker. Bu aşamada karşımıza eksiz bir ad tamlaması çıkmaktadır. O hâlde *k(a)rmap(a)t ertmek* deyimi yer tamlayıcısı görevindeki *k(a)rmap(a)t etmek / ayıġ ḳılınç* eksiz ad tamlamasının tamlayan unsurunu oluşturur. Eksiz ad tamlamasının Türkçedeki varlığı meselesi hakkında ileri sürülen çeşitli görüş ve değerlendirmeler için bk. (Tokyürek ve Pekacar 2014: 9-38).

kendine şöyle dedi."

- ***adaş böşüg tut-*** "arkadaş edinmek, arkadaş sahibi olmak"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevindeki zarf-fiil grubunda yüklem olarak yer alır:

Bu yirtüncüde edgü saḳınçın kim ***adaş böşüg tut****up bir ikinti-ke köni saḳınçın edgüleşmiş-niŋ utlısın sevincin bilgeli usar, …* (D/54-57) "Bu dünyada iyi niyetle (her) kim arkadaş edinip karşılıklı iyi [(ve)] doğru niyetle (bu) istifadenin minnettarlığını [idrak edebil(ir)se] …"

- ***saḳınç saḳın-*** "niyet beslemek, [(herhangi bir) düşünceye sahip olmak]"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevindeki zarf-fiil grubunda yüklem olarak yer alır:

Anı teg işke tuşḳa edgü ***saḳınç saḳın****ıp, otru edgüleşmiş k(e)rgek.* (D/58-60) "Onun gibi eşe dosta iyi niyet besleyip [sonra] iyi [muamelede] bulunmak gerek."

- ***sevinç utlı bil-*** "şükran duymak, [minnettar olmak]"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevindeki şart cümlesinin yükleminde yer alır. Birleşik fiil grubu şeklinde kurulan yüklemde de ad olarak görev alır:

… utru ***sevinç utlı bil****megüçi bolsar anı adaş böşüg atın ataġalı tegimsiz bolur.* (D/63-65) "… (ona) karşı şükran duymamış olsa onu arkadaş [adıyla] adlandırmak yerinde olmaz."

- ***yol yaŋıl-*** "yol ve [yönünü] şaşırmak, [kaybolmak]"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevinde yer alır:

… ***yol yaŋıl****ıp ḳaç kün boltı …* (D/116) "… yol(umu) şaşırıp kaç gün oldu …"

- ***boş ertür-*** "gidermek, yok etmek"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevindeki zarf-fiil grubunda yüklem olarak yer alır:

Neŋ siz-iŋ aç emgek-iŋiz-ni ***boş ertür****geli uġuluġ ermez-m(e)n.* (D/130-131) "Hiçbir [(şekilde)] aç(lık) ıstırabınızı gidermek [için, yok etmek için] muktedir değilim."

Belirtili nesne + yüklem kuruluşunda olanlar:

- ***tillerin salıntur-*** "[yorgun düşmek, bitkin olmak]"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevinde yer alır:

> … böksikin ömgekledi-ler … ***tillerin salınturup*** … öz üzülüp tezgülüg ḳaçġuluġ ... (C/70-73) "… [karın] üstü süründüler ... [yorgun ve perişan olarak] … [ruhunu teslim edip] kaçacak ..."

- ***isig öz-ümin sat-*** "canına kıymak, [ölmek]"

Aşağıdaki sıralı cümlenin iki yükleminde de "ölmek" ibaresi için art arda iki farklı deyim kullanılmış ve anlatılmak istenen düşünce pekiştirilmek suretiyle ifade edilmiştir. Cümlenin yükleminde yer alan *isig öz-ümin sat-* deyiminin *isig öz-ümin* öbeği ayrıca başka bir kelime ile belirtili ad tamlaması oluşturarak tamlanan unsuru meydana getirir:

> ... *d(a)ntipali ilig-ke barıp siz-ler-le isig öz bireyim, amraḳ meniŋ* ***isig öz-ümin satayın***. (C/98-100) "… Dantipala hana gidip sizler [için] [(kendi)] canımı vereyim, [feda edeyim], sevgili canıma kıyayım [canımı satayım / feda edeyim]."

Buddhizm inanç sisteminde ruh henüz Bodhisattva iken Buddhalığa erişebilmek için çeşitli ıstıraplar çekmek zorundadır. Bu ıstırabın içinde kendi canını başka canlıların kurtuluşu için feda etmek, canına kıymak, canından vazgeçmek ve canını vermek de önemli bir fazilet olarak yer alır. Metinde sıklıkla geçen ve "ölmek" kavramına karşılık gelen, belirtili nesne + yüklem kuruluşlu diğer deyimler şunlardır: *isig öz-in ıdala-* (C/187-188) "[canını terk etmek]", *isig özin tit-* (D/83) "canını [vermek] / feda etmek", *isig özi (öz-lerin, öz, öz-in) üz-ül- / üz-* (B/18-19; C/44, 72; D/37) "[canı kesilmek / ayrılmak / kopmak]", *isig öz-ü-müz-ni adır-* (C/23-24) "canımızı ayırmak, [öldürmek]".

- ***öz-üŋüz-ler-ni satġın al-*** "[(bir başkasının) hayatını] kurtarmak"

Aşağıdaki cümlenin yükleminde yer alan deyimin birinci unsuru (*öz-üŋüz-ler-ni*) ayrıca başka bir kelime ile belirtili ad tamlaması oluşturarak tamlanan unsuru meydana getirir:

> *Siz-leriŋ* ***öz-üŋüz-ler-ni satġın alayın***. (C/100-101) "Sizin canlarınızı kurtarayım."

- ***açıġ emgek-lerig ser-*** "[eziyete] katlanmak, [acı ve üzüntü içinde olmak]"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevinde yer alır:

> … ***açıġ emgek-lerig serip*** *ḳut ḳoluntı*. (C/188-189) "... eziyetlere katlanıp mutluluk (saadet) diledi."

Yer tamlayıcısı + yüklem kuruluşunda olanlar:

- ***tuj-it t(e)ŋri yiriŋe bar-*** "Tuşita cennetine gitmek, [ölmek]"

Aşağıdaki cümlede deyim, yüklem görevinde yer alır:

> … *anıŋ arasınta isig öz-i üz-ülüp üstün* ***tuj-it t(e)ŋri yiriŋe bar****dı.* (B/18-20) "… [o sırada canı kesilip üstte] Tuşita cennetine gitti."

- ***az-unıŋa bar-*** "[(bir şeyin / kimsenin) varlığına geçmek, kılık değiştirmek]"

Aşağıdaki cümlede deyim, yüklem görevindeki belirtili ad tamlamasının tamlayan unsurunda yer alır. Sıfat tamlamasından oluşan tamlayan unsurda ise sıfat görevi üstlenir. Ayrıca deyimin birinci unsuru (*az-unıŋa*) başka bir kelime ile belirtisiz ad tamlaması oluşturarak tamlanan unsuru meydana getirir:

> … *yılķı* ***az-unıŋa bar****mış keyik-ler-niŋ ülgüsüz öküş ķorķınçları ol.* (C/14-15) " ... hayvan kılığına girmiş geyiklerin sonsuz korkularıdır."

- ***ada-ķa teg-*** "[tehlikeye bulaşmak, kötü bir durumun içinde bulunmak]"

Aşağıdaki cümlede deyim, zarf tümleci görevinde yer alır:

> ... *bu muntaġ* ***ada-ķa teg****ip* … (C/178-179) "… bu şekilde [tehlikeye bulaşıp] tehlikeyle karşılaşıp …"

Diğer deyimler şunlardır: *toġum az-un tut-* (B/9) "doğmak, [varlık bulmak, dünyaya gelmek]", *köŋül turġur-* (B/16) "[niyet] beslemek", *köŋül örit-* (C/37, C/114-115; D/83, 88) "gönül beslemek, [niyetinde olmak]", *atı yadıl-* "adı yayılmak, [namı duyulmak]" (C/124), *közin-ge ķaraķıŋa ķan ķon-* (C/128) "gözünü kan bürümek, [çok öfkelenmek]", *övkesi kel-* (C/129-130) "[çok kızmak, sinirlenmek]", *urunçaķ yi-* (C/144) "emanete ihanet etmek", *baş-ta tep-* (C/151) "[başa bela olmak]", *umuġı üz-ül-* (C/169) "ümidi kesilmek, [umudunu kaybetmek]", *tapaġ uduġ al-* (D/86), "hürmet ikram / [hizmet] görmek", *yüreki tebre-* (D/106) "yüreği sarsılmak, [duygulanmak]".

İncelenen metinde *ölmek, yaşamak, öfkelenmek, şaşırmak, sıkıntı çekmek, üzülmek* gibi daha pek çok anlamı karşılamak üzere çoğunluğu birleşik fiil grubu şeklinde kurulan deyimler tespit edilmiştir. Eski Uygur Türkçesinin söz varlığına katkı sağlayacak olan ve içinde Uygur Türklerinin yaşam tarzı ve kültürüne dair unsurların da yer aldığı bu deyimlerin, genellikle çeviri metinlerde görülen anlam muğlaklığını en aza indirdikleri ve metindeki anlatımı daha somut bir görünüme kavuşturarak anlaşılırlığı arttırdıkları görülmektedir.

3.1.3. Metonimler

Herhangi bir kelimenin kendisi kullanılmadan, yine kendi kavram alanında yer alan ve anlam itibariyle bağlantılı olduğu başka bir kelime veya kelime grupları aracılığıyla anlatılması olayına "ad aktarması (metonimi)" adı verilir (Aksan 2007: 188; Lakoff ve Johnson 2015: 66). Yunanca kökenli *metonimi* kelimesi, anlam olarak "ad değişimi" kavramına karşılık gelir (Sinanoğlu 1953: 174, 176, 201).[11] Metonimi, genellikle edebî metinlerde görülen, anlatımı güçlendirmek ve okuyucuda kalıcı etkiler bırakmak için yararlanılan söz sanatı türlerinden biri olup yazı dilinin gelişmişlik seviyesini ortaya koyan önemli bir ölçüttür.

Bir kelimede metoniminin varlığından söz edebilmek için o kelimenin teşbih, kinaye, istiare, mukayese türünden ilişkiler kurmadığı, aralarında *araç, yer, parça-bütün, öncelik-sonralık, genel-özel, sebep-sonuç, öz-biçim, üretici-üretim, iç-dış* (Saraç 2022: 111, Bilgegil 2015: 163-167, Yaylagül 2006: 80) gibi ilgilerin bulunduğu kavram haritasındaki bir başka kelime veya kelime gruplarıyla ifade edilmiş olması gerekir. Kelimenin gerçek anlamının anlaşılmasına engel olacak ya kullanıldığı cümlede ya da kendisinden önce veya sonra gelen cümlelerde herhangi bir işaret, iz veya ipucu varsa ve gerçek anlamının dışında yüklendiği bu mecaz anlam, "bitişiklik, yakınlık (contiguity)" (Kövecses ve Radden 1998: 38) ilgisi üzerine kurulduysa bu kelimede metonimi yapılmış demektir.

Saraç, anlamın ifade yollarından biri olarak nitelendirdiği "mecaz"ı, herhangi bir fiilin asıl fâilinden başkasına *isnat* edildiği "aklî mecaz" ve kelimelerin lügat anlamlarından başka bir anlam taşıdığı "lügavî mecaz" olmak üzere iki başlık altında inceler. Lügavi mecazı da aralarında benzerlik ilgisi bulunanları "istiare", benzerlik dışı ilgi bulunanları da "mecaz-ı mürsel" şeklinde ayırarak değerlendirir (2022: 109-117). Öte yandan Bilgegil ise "lafzın kendisine tahsis olunan mana dışındaki bir tasavvura delaleti" şeklinde tanımladığı mecâzı, "lugavî", "örfî", "şer'î" ve "aklî" olmak üzere dört alt başlıkta; kelimenin gerçek anlamı dışında kullanılıp benzerlik dışında bir ilgi ile bağlantılı başka bir kelimeyi kastetmesi olarak açıkladığı "mürsel mecâz (métonymie)"ı da ayrı bir başlıkta açıklar (Bilgegil 2015: 128-132; 163-167).

Makalenin bu bölümünde Bilgegil'in müstakil olarak "mürsel mecazı", Saraç'ın da "mecaz-ı mürsel" alt başlığında aldıkları mecaz türünün kullanıldığı örnekler üzerinde durulacaktır.

[11] "Metonimi" nin etimolojik açıklaması ve ayırt edici özellikleri için bk. (Temel 2020: 288-289).

- ***Safha İlgisi***

  … *anıŋ arasınta* ***isig öz-i***[12] ***üz-ül****üp* ***tuj-it t(e)ŋri yiriŋe bar****dı.* (B/18-20) "… [o sırada canı kesilip üstte] Tuşita cennetine gitti."

Yukarıdaki cümlede "ölmek" kavramı *isig özi üzül-* ve *tuj-it t(e)ŋri yiriŋe bar-* deyimleri ile karşılanmıştır. *Öl-* fiilinin kendisi kullanılmadan bu fiili hatırlatan ve ölüme giden yolun belirli safhalarından olan öncelikle "ruhun bedenden çıkması, canın yok olması" ardından "cennet veya cehenneme gitmek (metinde Tuşita cennetine gitmek)" şeklindeki ibarelerle anlatılmıştır. *Öl-* fiili yerine bu fiilin gerçekleşmesine zemin hazırlayan ve öncesinde tanık olunan fiil ile sonrasında gerçekleşecek olan fiil kullanılarak "öl-" fiilinin safhaları sıralanmış olur. Dolayısıyla *isig özi üzül-* ile *tuj-it t(e)ŋri yiriŋe bar-* birleşik fiilleri ile "öl-" fiili arasında safha ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

- ***Nitelik İlgisi***

  … *öz purohiti-siŋe inçe tip tidi: eşidgil tüz-ün* ***baḫşı****-a* … (B/3-4) "… kendi başrahibine şöyle [sordu]: "Dinle, ey asil, [soylu] hoca, [üstat]! ..."

Yukarıdaki cümlede "öğretmen, hoca" anlamındaki *baḫşı* kelimesi ile "başrahip" anlamındaki *purohiti* kavramı anlatılmak istenmiştir. "Başrahip (*purohiti)*" kavramı bir önceki cümlede kullanılırken bir sonraki cümlede bu kelime kullanılmamış, onun yerine başrahibin vasıflarından biri olan "hoca / öğretmen, üstat" anlamlarındaki *baḫşı* kelimesi kullanılarak kendisine atıf yapılmıştır. Başrahip (*purohiti*) kavramı kendisini nitelik olarak çağrıştıracak bir özelliği zikredilerek kullanılmıştır. Dolayısıyla *baḫşı* kelimesi ile *purohiti* arasında nitelik ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

Yağız yir *titredi.* (C/166) "Yağız yer [sarsıldı]."

Yukarıdaki cümlede *yaġız yir* sıfat tamlaması ile "yeryüzü" ifade edilmek istenmiştir. "Üzerinde yaşanılan toprak ve denizler, yer kabuğu" (TDK 1988: 2440) anlamındaki "yeryüzü" kelimesi cümlede, sadece "kızıla yakın kahverengi yer" anlamındaki *yaġız yir* ibaresi ile karşılanmıştır. Dolayısıyla "yeryüzü" ibaresi kullanılmadan yine kendi kavram alanında yer alan ve yeryüzünün bir niteliğini, özelliğini ortaya koyan *yaġız* renk adından yararlanılmıştır. Bu cümlede de *yaġız yir* ile "yeryüzü" arasında nitelik ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

---

[12] "Can, ruh" anlamına gelen *isig öz* ibaresinde ise parça-bütün ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir anlatım söz konusudur. Detaylı bilgi için bk. (Kemal Yunusoğlu 2016: 150).

Onlar ne üçün ***ayıġ ḳılınç****-tın tıdılmaz-lar?* (C/180-181) "Onlar niçin kötü amelden kaçınmazlar?"

Yukarıdaki cümlede sıfat tamlaması şeklinde kurulan *ayıġ ḳılınç* kelime grubu ile "günah" kavramı anlatılmak istenmiştir. Metinde "Buddhizm inanç sistemine göre suç sayılan, kötü davranış veya işler" anlamını karşılamak üzere daima *ayıġ ḳılınç* yapısından yararlanılmıştır. Günah olan her davranış istenilmeyen, uygun görülmeyen ve hoşa gitmeyen hâl ve hareketlerden oluşur. Günah işleyen kişi, kötü işlere bulaşmış ve birtakım kötülüklerde bulunmuş olan kimsedir. Dolayısıyla "günah" kelimesi kavram alanı itibariyle "kötü", "kötülük", "suç" gibi nitelikleri içinde barındırır. Bu cümlede de *ayıġ ḳılınç* ile "günah" kelimesi arasında nitelik ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

- ***Genel-Özel İlgisi***

Olar ne üçün ayıġ ḳılınç-tın tıdılmaz-lar. Ötrü baḫşısı inçe tip ***tidi:*** … (C/180-181) "Onlar niçin kötü davranıştan kaçınmazlar? [Bunun üzerine] öğretmeni şöyle dedi:"

Türkçe Sözlük'teki anlamı "demek, söylemek" (1998: 548) olan *ti-* fiili, yukarıdaki cümlede "cevap vermek" kavramı için kullanılmıştır. *ti-* fiili, anlam olarak "soru sormak, cevap vermek, konuşmak, söylemek" olmak üzere pek çok kavrama karşılık gelen ve tüm bu kavramları temsil etmek üzere kullanılan genel bir ifadedir. Yukarıdaki cümlede kapsayıcı ve genel bir anlama sahip olan *ti-* fiili ile belirli bir anlama atıf yapılmış ve özel olarak "cevap vermek" kavramı ifade edilmek istenmiştir. Dolayısıyla *ti-* fiili ile "cevap vermek" arasında genel-özel ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

T(e)ŋri yiri*nte toġġay-s(e)n tiser alḳu tamuluḳlar barça turup ḳataġ ünin ḳıḳrışu inçe tip tiyür-ler:* … (C/19-22) "Tanrı yerinde (yeniden) doğacaksın [den(il)se] bütün cehennemlikler hep birden [ayağa] kalkıp [sert] sesle bağrışarak şöyle derler: …"

Yukarıdaki cümlede yer alan "Tanrı'nın yeri" anlamındaki *T(e)ŋri yirinte* ibaresiyle "cennet" kastedilmektedir. *Maymunlar Beyi Hikâyesi*'nin 19. satırında "en yüce cennetlerden biri" şeklinde tanımlanan *tuj-it* (Tujita) cennetinin adı özel olarak belirtilirken *Dantapali Hikâyesi*'nde böyle bir kullanıma rastlanmamıştır. Bu cümlede "iyi amel sahibi olan canlıların gittikleri yer" anlamındaki "cennet" kavramı karşılanmak üzere *T(e)ŋri yiri* "Tanrı'nın yeri, Tanrı'ya ait yer" şeklinde genel bir ifade kullanılmış ve bu genelleme üzerinden özellikle yer adı olarak "cennet" kavramına atıf yapılmıştır. Dolayısıyla *T(e)ŋri yiri* ile "cennet" kelimesi arasında da genel-özel

ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

- ***Yön İlgisi***

  Üstün *t(e)ŋri* ***altın*** *yalŋuḳ birgerü yıġılsa, …* (B/12-13) ""Üstte Tanrı, altta insan(lar) bir araya [gelse], …

Yukarıdaki cümlede yön ifadesi olan "üst, üzeri" anlamındaki *üstün* sözü ile "gökyüzü"; "alt, aşağı" anlamındaki *altın* sözü ile de "yeryüzü" kavramları anlatılmak istenmiştir. Gökyüzü üstte, yukarıda olan sınırsız bir alana; yeryüzü ise altta olan, üzerinde yaşanılan toprak, deniz vb. alana işaret eden kavramlardır. "Gökyüzü" ve "yeryüzü" ifadeleri kullanılmadan fakat aynı kavram alanında yer alan *üstün* ve *altın* kelimeleri aracılığıyla söz konusu hedef anlamlara atıf yapılmıştır. Dolayısıyla bu cümlede *üstün* ile "yeryüzü", *altın* ile "gökyüzü" kavramına gönderme yapılarak yön ilgisi üzerine inşa edilmiş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

> *… y(a)rlıḳançuçı köŋülüŋüz üz-e* ***öŋtün yorıtġuçı bol****uŋlar.* (D/40-41) "… merhametli gönülle (ona) rehber olun."

Yukarıdaki cümlede *öŋtün yorıtġuçı bol-* birleşik fiil grubu, tam olarak "önden gitmek, önden yürümek" anlamlarına karşılık gelir. *Öŋtün yorıtġuçı bol-* fiili ile esas anlatılmak istenen kavram ise "rehberlik etmek, rehber olmak"tır. Birine yol gösteren, ona doğruyu bulması için yardımcı olan kişi hem gerçek anlamda daima bir adım önden yürür ve herkes kendisini takip eder hem de akıl, mantık, bilgi, görgü, tecrübe vb. yönlerden de daha üstün meziyetlere sahiptir ve girdiği her ortamda otoritesiyle kendisini belli eder. Sonuç olarak "rehber olmak" ifadesi yön adı olan *öŋ* kelimesinin "yürü-" fiiliyle kurmuş olduğu kelime grubuyla birlikte karşılanmıştır. Dolayısıyla *öŋtün yorıt-* ile "rehber olmak" fiili arasında yön ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

- ***Yer İlgisi***

  T(e)ŋri yirinte toġġay-s(e)n tiser alḳu ***tamuluḳlar*** *barça turup ḳataġ ünin ḳıḳrışu inçe tip tiyürler: …* (C/19-22) "Tanrı yerinde (yeniden) doğacaksın [den(il)se] bütün cehennemlikler hep birden [ayağa] kalkıp [sert] sesle bağrışarak şöyle derler: …"

Yukarıdaki cümlede *tamuluḳlar* kelimesi ile asıl söylenmek istenilen şey "cehennemde bulunan, cehenneme ait olan insanlar[13]"dır. "Cehennem azabı gören

[13] Buddhizm inanç sisteminde doğmak ve ölmek bir başlangıç ve son değildir. İnsanlar öldükten sonra işledikleri sevap ve günahlara göre *panca-janmāni* adı verilen beş varlık

insanlar, günahkârlar" ibaresinin kendisi kullanılmadan bu kavrama *tamuluḳlar* kelimesiyle gönderme yapılmıştır. Yer adı olan *tamu* kelimesine addan ad yapan *-lik* ile *-lar* çokluk eklerinin dâhil edilmesi sonucunda meydana gelen *tamuluḳlar* "cehennemlikler" kavramı, cümlede mecazlı bir anlatıma yol açmıştır. Dolayısıyla sadece yer adı kullanılarak o yerin içinde bulunan insanlara atıf yapılmış olması *tamuluḳlar* ile "insanlar" arasında yer-kişi ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki olduğunu göstermektedir.

- ***Parça-Bütün İlgisi***

Bütün ***yirtinçü****de ayıġ atı yadılur.* (C/124) "Bütün yeryüzünde kötü adı yayılır."

Yukarıdaki cümlede *yirtinçü* kelimesi ile "yeryüzündeki insanlar" kastedilmiştir. "Yeryüzü" bir bütünü teşkil etmekte olup bütünün parçalarını oluşturan unsurlardan biri de "bu toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar"dır. Cümlede, insanın kötü adının "yeryüzünün tamamına" yayılması ibaresiyle "boşluk veya uzay gibi bir alana yayılması" kastedilmez. "Bu kötü nam, şöhret, ad 'insanların tamamı' tarafından duyuldu, 'insanlar arasında' yankı uyandırdı." anlamı ifade edilmek istenmiştir. Dolayısıyla *yirtinçü* ile "yeryüzündeki insanlar" arasında bütün-parça ilgisi üzerine kurulmuş metonimik bir ilişki bulunmaktadır.

3.1.4. Metaforlar

İnsan çoğu zaman, soyut kavramlara zihninde belirli bir anlam yüklerken birtakım somutlaştırma yöntemlerinden yardım alma ihtiyacı hisseder. Tek başına kullanıldıklarında kastedilen anlamı tam olarak karşılayamayan ve açık bir şekilde ifade edemeyen bu soyut kavramların daha anlaşılır kılınmasına yardımcı olan yöntemlerin başında metaforlar gelir. Eski Yunancada "öte, sonra" anlamındaki *meta* (μετά) ön eki ile "taşımak, aktarmak" anlamındaki *phero* "fero" (φέρ-ω) fiilinin birleşmesi sonucunda "öteye taşımak, götürmek, bir yerden bir yere hareket ettirmek" anlamındaki *metafor* (*metaphero*) kavramı meydana gelir (Shipley 1945: 229, Sinanoğlu 1953: 282, Çemberci 2020: 7). Metafor, bir kelimenin gerçek anlamının

suretinde yeniden doğabilirler. İlk dördü Tanrı, insan, hayvan ve ruh olarak karşımıza çıkan bu varlık şekillerinden sonuncusu cehennemdir (Eraslan 2012: 40). Dolayısıyla Buddhizm'de cehennem, semavî dinlerde olduğu gibi ilahi bir güçle yaratılan cehennem kavramından farklı olup canlıların işledikleri günahlara göre belirli bir süreliğine azap çektikleri yeri temsil eder. Daha sonra canlılar *Nirvāna*'ya ulaşana kadar başka hayat şekillerinde yeniden doğup ölmeye devam ederler (Sarıkçıoğlu 2000: 189).

dışında fakat gerçek anlamıyla benzerlik ilişkisi kurularak oluşturulan mecaz anlamıyla soyut bir kavramın anlatılması olayıdır (Aksan 2007: 183). Yani esas kelimenin anlam itibariyle taşıdığı bazı özelliklerinin, bir başka kavramın anlatılması için kullanılması ve bu yeni kavramın anlam dairesine dâhil edilmesi, taşınması, aktarılması olarak tanımlanabilecek zihinsel bir ifade etme yoludur.

Metafor kavramı, bazı araştırmacılar tarafından *mecaz* (Mihran Matbaası 1905: 1452), *deyim aktarması* (Aksan 2007: 183-187, Kök 2016: 121), *beliğ teşbih* / *teşbih-i beliğ* (Coşkun 2007: 47), *istiâre* (Keklik 1984: 17, Bilgegil 2015: 150, Saraç 2022: 118), *ödünçleme* (TDK 1998: 1546), *iğretileme* / *benzetme* (Karaağaç 2018: 466) gibi pek çok farklı terim altında ifade edilirken bazı araştırmacılar metaforu, tüm bu kavramlardan ayrı bir yerde tutup "metafor" adıyla müstakil bir anlatım türü olarak değerlendirmiştir (Ayverdi 2010: 810, Demir 2015: 14-16, Şentürk 2020: 219-229). Metaforun, tüm bu terimlerle ve hatta *kinaye, teşhis, alegori* gibi edebî sanat türleriyle birleştiği ortak özellikleri bulunmakla birlikte kendine has nitelikleri olup ayrıştığı noktalar da vardır. Dolayısıyla metafor tam anlamıyla bir kelimenin esas kullanım alanında değişiklik yapılarak başka bir kullanım alanına taşınması sonucunda oluşan bir tür deyim aktarımı olayıdır.

Metafor teriminin öne çıkan belirleyici tanım ve özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

> Metafor, sadece Türkoloji alanında kullanılan sanatlı bir anlatım türü değil aynı zamanda İlkçağ (Aristoteles MÖ 384-322), Türk-İslam (Fârâbî MS 870-950, Gazzâlî MS 1058-1111, İbnü'l Arabî MS 1165-1240) ve Yeniçağ filozofları (Descartes 1596-1650, John Locke 1632-1704) tarafından da benimsenen ve soyut ifadeleri daha anlaşılır kılmak ve yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için sıklıkla başvurulan bir üslup tarzıdır (Keklik 1984: 17).
>
> "İyi bir metafor benzemeyenler arasındaki benzerliğe dayanan sezgisel bir algıyı gösterir." (Aristoteles 2011: 1459a)
>
> Metafor, bir kelimede gerçek anlamından sapma meydana getiren bir kullanımdır (Küçük 2016:19).
>
> "Metaforun özü, bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir." (Lakoff ve Johnson 2015: 30)
>
> "Metafor, bir varlığın başka bir varlığın göstereni olması durumudur." (Karaağaç 2018: 466).

İncelenen metinde tespit edilen metaforlardan öne çıkan örnekler aşağıda sıralanmıştır:

- Bodhisattva Yoldur

Kaynak Alan: yol **Hedef Alan:**[14] *Bodhisattva*

Metaforik ilgi ölçütü:[15] *yorı-*

Tükel bilge t(e)ŋri burḫan ***bodistw yolınta yorı****yur erken ança öküş açıġ emgek emgenip timin ök burḫanlıġ bilge biligke tükellig boltı.* (B/33-36) "Tam [bilge] Tanrı Buddha, Bodhisattva yolunda yürürken o [kadar] çok [acı çekti ki] hemen Buddhalığın yüksek irfanına [eksiksiz olarak] erişti."

Yukarıdaki cümlede, *bodistw yolınta yorıyur erken* ibaresinde geçen "yol" kavramı somut olarak "Karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılan uzaklık. Karada insan ve hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş yürümeye uygun yer. Genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi" (TDK 1988: 2458) gibi gerçek anlamlarda değil "tüm ıstıraplardan ve arzulardan kurtulup gerçek mutluluğun kaynağı olan Nirvana'ya ulaşmak ve huzura ermek için çekilen çilenin seyri" ifadesine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu cümlede yolun uzunluğu, genişliği, pürüzlü ve engebeli hâlleri ile benzetme ilgisi kurularak Bodhisattva'nın "yol" şeklinde kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Buddha mertebesine erişmek için çekilen tüm çileler ve zorluklarla dolu bu sürecin çoğu Buddha olmadan önceki Bodhisattva aşamasında gerçekleşir. Aydınlanmak için çaba sarf eden kişi, Buddha adayı Bodhisattva (Tokyürek 2011: 420) somut olarak "üzerinden geçilen yer" anlamındaki "yol" kavramı ile metaforlaştırılarak "aşılması gereken bir mesafe" ibaresine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu cümlede "yol"[16] kavramının kapsadığı anlam alanından yararlanılmak suretiyle yer metaforu yapılmıştır.

- İlahi Bilgelik Mekândır

Kaynak Alan: makam / yer **Hedef Alan:** *Burḫanlıġ(nıŋ) bilge bilig(i)*

Metaforik ilgi ölçütü: *tükellig bol-*

[14] Kemal Yunusoğlu (2016: 62) "hedef alan"ı *metaforlu değişimi kabul eden kavram* "kaynak alan"ı ise *metaforlar için birer imaj (kültürel model / anahtar kavram)* olarak açıklar. Dolayısıyla "hedef alan" bir nevi "benzeyen" unsuru, "kaynak alan" ise "kendisine benzetilen" unsuru teşkil eder.

[15] **Metaforik ilgi ölçütü:** Cümledeki kaynak alan ile hedef alan arasındaki metaforik ilginin ortaya çıkmasına yol açan kavram veya ibarelerin tümü kastedilmektedir.

[16] "Yol" kelimesiyle kurulan diğer örnekler için bk. C/186, 187 (Müller ve Gabain 1946: 56)

Tükel bilge t(e)ŋri burḫan bodistw yolınta yorıyur erken ança öküş açıġ emgek emgenip timin ök **burḫanlıġ bilge bilig**ke tükellig boltı. (B/33-36) "Tam [bilge] Tanrı Buddha, Bodhisattva yolunda yürürken o [kadar] çok [acı çekti ki] hemen Buddhalığın yüksek irfanına [eksiksiz olarak] erişti."

Yukarıdaki cümlede karşımıza çıkan ikinci metafor örneği *Burḫanlıġ bilge bilig* söz öbeğinde tespit edilmiştir. Bazı alanlarda edinilen tecrübelerin diğer kavramların ifade edilmesinde kullanılması sonucunda çeşitli metafor yapıları ortaya çıkar (Lakoff ve Johnson 2015: 40-49). Yukarıdaki cümlede de "eksiksiz olarak, tamamen, bütünüyle erişmek, ulaşmak, nail olmak" anlamlarına gelen *tükellig bol-* (Müller ve Gabain 1946: 113, Caferoğlu 1968: 257) fiili, metaforik ilgi yoluyla "Buddhalık mertebesi olan ilahi bilgelik" anlamındaki *Burḫanlıġ bilge bilig* ile birlikte kullanılmıştır. "Buddhalığın yüksek irfanı ve hikmeti", ulaşılmaya çalışılan somut bir yer / mekân olarak tasavvur edilmiştir.

Sosyal ve fizikî güç ile de bağlantılı olan yüksek statü daima yukarıdadır (Lakoff ve Johnson 2015: 43). Buddha, Buddhistler için bir güneş kadar kutsaldır. Buddha, öğretileriyle etrafını aydınlatan, Buddhizm'in yayılması ve ilerlemesi için çalışan ve tüm canlı varlıkları bilinçlendiren Tanrısal bilgiye ulaşmış bir ışık, güneş ve aydır (Kemal Yunusoğlu 2016: 73, Doğrul 1947:117). Buddhalık makamı ve Buddhalığın yüksek irfanı erişilmesi güç olan ve daima en yukarıda yer alan bir statüdür. Dolayısıyla bu cümlede *Burḫanlıġ bilge bilig* "ulaşılması zor olan yer / mekân, zirve" ifadeleriyle kavramsallaştırılıp somutlaştırılarak "Burḫanlıġ bilge bilig yer / mekândır" metaforu yapılmıştır.

- **Yanlış Fikir Mekândır**

Kaynak Alan: yer / mekân **Hedef Alan:** *t(e)rs körüm*

Metaforik ilgi ölçütü: *tez-*

Öküş tınl(ı)ġlar ***t(e)rs körüm****-ke tez-geyler.* (B/40-41) "[Pek] çok canlı yanlış [fikre] koşacaktır."

Yukarıdaki cümlede "yanlış fikir, batıl inanç" anlamlarındaki *t(e)rs körüm* ibaresi (Müller ve Gabain 1946: 111), "koşmak" anlamındaki *tez-* fiiliyle birlikte kullanılarak "kendisine doğru koşulan veya hızlı bir şekilde hareket edilen herhangi bir yer, alan" görünümü kazanmıştır. Lakoff ve Johnson'un kavramsal metaforların bir çeşidi olarak ele aldığı ontolojik metaforlar aracılığıyla soyut bir kavram, düşünce, duygu, olgu veya olay somut bir nesne, varlık, taşıyıcı veya insan olarak ifade edilebilmektedir (2015: 54-56). Soyut varlıklara somut ve canlı bir statü kazandırmak

için birtakım ontolojik metafor çeşitlerine başvurulur. Bu cümlede de Lakoff ve Johnson'un "taşıyıcı metafor" adı altında ele aldığı "yer alanları metaforu"ndan yararlanılmıştır (2015: 59). Dolayısıyla yukarıdaki cümlede soyut bir kavram olan *t(e)rs körüm* ibaresine belirli bir yer / alan statüsü kazandırılarak yer metaforu yapılmıştır.

- Alev İnsandır

Kaynak Alan: insan **Hedef Alan:** *ört yalın*

Metaforik ilgi ölçütü: *yörge-, ör-, taya-*

Avış-dın önmiş esriŋü öŋlüg y(a)vlaḳ ***ört yalın*** *ilig begig yörgemiş-te, örü kök t(e)ŋri-ke tayayu turdı.* (C/158-161) "Aviçi'den yükselmiş alaca renkli korkunç alev [hükümdarı(n) (etrafını) sarınca] dikilip göğe [dayanarak] durdu."

İnsana özgü özelliklerin hayvan, bitki, cansız veya hayalî varlıklar ile soyut kavram, duygu ve düşünceler üzerinden anlatılması (Bilgegil 2015: 197, Saraç 2022: 121) ve konuşamayan bu varlıkların insan yerine konularak ifade edilmesi sonucunda kişileştirme sanatı meydana gelir. Metaforlu anlatım türlerinden biri olarak karşımıza çıkan kişileştirme sanatından yararlanılarak kurulan cümlelerde insan dışı varlıkların insana benzetilmesi sonucunda "nesne insandır" metaforu ortaya çıkar. Yukarıdaki cümlede de "ateş, alev" anlamındaki *ört yalın*, hükümdarın dört bir yanını sarıp sarmalayıp dimdik (ayağa kalkıp) göğe yükselmiştir (ulaşmıştır). Alev adeta insan gibi davranışlar sergilemiştir. İnsana ait özellikler aleve yansıtılmış, alev bu özelliklerle donatılmıştır. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında yukarıdaki cümlede "alev insandır" metaforu ortaya çıkmaktadır.

- Ses Canlı Bir Varlıktır

Kaynak Alan: canlı bir varlık **Hedef Alan:** *ün*

Metaforik ilgi ölçütü: *emgeklig*

Ay braman baḫşı negü boltu͡ŋ yalŋuzḳı-a bu arıġda simekte emgeklig ***ün****in ünteyür-s(e)n?* (D/113-115) "Ey Brehmen öğretmen ne oldu[n] (da) yapayalnız bu ormanda ıstıraplı [(bir)] sesle bağırıyorsun?"

Yukarıdaki cümlede bir önceki cümlede olduğu gibi kişileştirme sanatından yararlanılarak metaforlu bir anlatıma başvurulmuştur. "Kederli, ıstıraplı" anlamlarına gelen *emgeklig* kelimesi (Caferoğlu 1968: 71) canlı varlıklar için kullanılan

bir tabirdir. Ancak canlı bir varlık yaşadığı olumsuz tecrübeler sonucunda eziyet çekip ıstıraplı bir ruh hâline bürünebilir. Bu yüzden yukarıdaki cümlede "insan veya hayvan sesi" anlamındaki *ün* kelimesi (Müller ve Gabain 1946: 114) ile *emgeklig* arasında metaforik bir ilgi kurulduğu görülmektedir. Soyut bir kavram olan *ün* kelimesi acı çeken, sıkıntı ve keder içinde olan canlı bir varlık gibi gösterilmiş ve kelimeye insan veya hayvan hüviyeti kazandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu cümlede "ses canlı bir varlıktır" metaforu ortaya çıkmaktadır.

- Özlem Göz Kuruluğudur

Kaynak Alan: *köz-lüg ḳurınçı* **Hedef Alan:** özlem

Metaforik ilgi ölçütü: *körmeklig*

***Köz-lüg ḳurınçı**mız-nı sini körmeklig yaġmur üz-e ḳanturalım.* (D/22-24) "Göz kuruluğumuzu seni görmekle yağmur ile kandıralım (tatmin edelim)."

Yukarıdaki cümlede "birini özlemek, birine karşı kavuşma isteği barındırmak" ibaresi "gözün kuruması, göz kuruluğu" anlamındaki *köz-lüg ḳurınçı* kelime grubuyla karşılanmıştır. "Özlem" kelimesi soyut bir kavram olup tek başına kullanıldığında zihinde herhangi bir şey canlandırmaz. "Özlem" kelimesinin zihinde belirli bir şablona yerleştirilebilmesi için bazı somut kavramlardan yararlanmak gerekecektir. Yukarıdaki cümlede de birine karşı duyulan görme isteği, görme organı olan "göz" aracılığıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bir kimsenin yolunu gözlemekten ve beklemekten ötürü göz pınarının kuruması veya birine karşı hissedilen aşırı görme isteğinden dolayı sürekli ağlamak ve ağlamanın sonucunda akacak gözyaşının kalmaması, göz pınarının kuruması gibi çeşitli şekillerde yorumlanabilecek *köz-lüg ḳurınçı* ibaresi ile "özlem" arasında metaforik bir ilgi kurulmuştur.

Uygurca Üç Hikâye'de en çok nesne / madde metaforları karşımıza çıkmaktadır. Soyut olan kavramların somut nesnelere benzetilerek birbirleri yerine kullanılması sonucunda meydana gelen nesne metaforlarının incelenen metinde tespit edilen örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

- Ses Bir Nesnedir

Kaynak Alan: nesne **Hedef Alan:** *ün*

Metaforik ilgi ölçütü: *ḳataġ*

*T(e)ŋri yirinte toġġay-s(e)n tiser alḳu tamuluḳlar barça turup ḳataġ **ün**in ḳıḳrışu ince tip tiyürler: …* (C/19-22) "Tanrı yerinde (yeniden) doğacaksın [den(il)se] bütün

cehennemlikler hep birden [ayağa] kalkıp [sert] sesle bağrışarak şöyle derler: …"

Duyu organları ile ilgili bir özelliğin farklı bir alanda başka bir kavram için kullanılması sonucunda da çeşitli metafor yapıları ortaya çıkar. "Katı, sert, kuvvetli, haşin" anlamlarındaki *ḳatag̈* kelimesi (Müller ve Gabain 1946: 100, Caferoğlu 1968: 170), herhangi bir nesnenin veya maddenin özelliği için kullanılan bir kavramdır. "Çizilmesi, kırılması, kesilmesi veya çiğnenmesi güç olan, sert" (TDK 1988: 1948) anlamındaki "katı" kelimesi yukarıdaki cümlede "insan veya hayvan sesi" anlamındaki *ün* kelimesinin (Müller ve Gabain 1946: 114) sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cümlede soyut bir kavram olan *ses* "kulağın duyabildiği titreşim" kelimesi (TDK 1988: 1946), *katı* kelimesiyle birlikte kullanılarak bizzat kendisine dokunulabilen, temas edilebilen somut bir nesne veya madde gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak nesnelere ait bir özellik soyut bir kavramın niteliği olmuş ve ortaya "ses bir nesnedir" metaforu çıkmıştır.[17]

Ḳatag̈ kelimesinin soyut bir kavramın niteleyicisi olarak kullanılıp bu kavrama somut bir ifade kazandırdığı diğer örnek ise *kөŋül* kelimesiyle kurulmuştur:

*Ḳımıg̈ ḳatıg̈ **kөŋül**in edgülüg sıg̈un begi-niŋ boyının bıçıp, başın yirde yıḳdı.* (C/132-134) " Merhametsiz sert yüreğiyle iyilik [sahibi] geyik(ler) beyinin boynunu kesip, başını yere yıktı."

- Söz Bir Nesnedir

Kaynak Alan: nesne **Hedef Alan:** *sav*

Metaforik ilgi ölçütü: *yumşaḳ*

*Yumşaḳ **sav**ın yalg̈anturu olar-ḳa inçe tip tidi.* (D/84-85) "Yumuşak sözle yalan söyleyerek onlara şöyle dedi."

Yukarıdaki cümlede bir önceki örnekte yer alan *ḳatag̈*, *ḳatıg̈* kelimelerinin zıddı olan *yumşaḳ* kelimesiyle karşılaşırız. *Yumşaḳ* "yumuşak, sert olmayan" kelimesi de "katı, sert" anlamlarındaki *ḳatag̈*, *ḳatıg̈* kelimeleri gibi kavram itibariyle nesneleri tarif ederken kullanılmakta ve nesnelere özgü özelliklerden birine işaret etmektedir. Yukarıdaki cümlede "söz" anlamındaki *sav* kelimesi (Müller ve Gabain 1946: 108, Caferoğlu 1968: 199) soyut bir kavram olan *yumşaḳ* kelimesiyle birlikte kullanılarak

[17] "Ses bir nesnedir" metaforunun yer aldığı diğer örnekler için bk. C/89, 138; D/82, 83, 88 (Müller ve Gabain 1946: 40, 48; 76, 78)

sav ile "nesne" arasında metaforik bir ilgi kurulmuştur. Sözün "kulağa hoş gelen, olumlu, iyi, yapıcı" gibi özelliklere sahip olması durumu nesneler için kullanılan "yumuşak" kavramı ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu cümlede "ses bir nesnedir" metaforu ortaya çıkmaktadır.

- İyi Alışkanlık Bir Nesnedir

Kaynak alan: nesne **Hedef Alan:** *edgü törü*

Metaforik ilgi ölçütü: *çıġay*

Alḳu ***edgü törü****-lerke çıġay.* (C/46-47) "Bütün iyi [alışkanlıklardan] fakirdi."

"Fakir, yoksul" anlamındaki *çıġay* kelimesi (Müller ve Gabain 1946: 96, Caferoğlu 1968: 61), yukarıdaki cümlede soyut bir kavramla birlikte ve "iyi alışkanlıklardan yoksun olmak, iyi huylardan mahrum olmak" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. *Çıġay* kelimesinin kavram olarak "herhangi bir nesne veya maddeden yoksun olma" anlamı canlı bir varlığın karakterindeki eksiklikle özdeşleştirilmiştir. Karakter zayiatı fakirliğe benzetilerek ikisi arasında metaforik bir ilgi kurulmuştur. Bu cümlede de soyut bir kavram olan *edgü törü* somut ve fiziksel bir nesne yerine konularak "iyi alışkanlık nesnedir" metaforu gerçekleştirilmiştir.

- Cariye Bir Nesnedir

Kaynak Alan: nesne **Hedef Alan:** *ḳırḳın*

Metaforik ilgi ölçütü: *yinçke*

... balıḳımın uluş-ımın kent soz-aḳ küntki yinçke ***ḳırḳın****-ları-mın barça pek meŋü saḳındım erdi.* (C/148-150) "… şehrimi, ülkemi, belde(mi), köy(ümü), harem(de)ki ince cariyelerimi hepsini daimi, ebedi sanmıştım."

Yukarıdaki cümlede nesnelere ait bir özellik olan "incelik", canlı bir varlığın görünüş ve davranışlarını ifade etmek için kullanılmıştır. İncelik, kalınlık, sertlik veya yumuşaklık genellikle nesne veya maddeler tanımlanırken kullanılan ve duyu organlarıyla idrak edilebilen onlara has özelliklerdir. Öte yandan nesnelerin kavram dünyasına ait bu niteliklerden *yinçke* "ince" (Müller ve Gabain 1946: 116, Caferoğlu 1968: 297) ibaresi yukarıdaki cümlede cariyelerin zarif, alımlı ve narin olduğuna işaret etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla nesne ile canlı bir varlığın, insanın birbirleri yerine kullanılması sonucunda "cariye bir nesnedir" metaforu ortaya çıkmıştır.

- Öğüt Bir Nesnedir

Kaynak Alan: nesne **Hedef Alan:** *öt erig*

Metaforik ilgi ölçütü: *tut-*

Siz-ler meniŋ **öt**imin **erig**imin tutsarsız-lar ḳop ödün maŋa yaḳın bolmış bolġay-sız-lar. (D/41-44) "Sizler benim öğüdümü tutarsanız, her zaman bana yakın olmuş olacaksınız."

Yukarıdaki cümlede "öğüt, nasihat" anlamındaki *öt erig* kavramı (Müller ve Gabain 1946: 106, 97, Caferoğlu 1968: 154, 74), elle tutulur somut bir nesne olarak düşünülüp *tut-* fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Canlı veya cansız herhangi varlığa dokunup bu varlığı elinize alabildiğiniz müddetçe onu yakalamış ve tutmuş olursunuz. Yani *tut-* fiilinin gerçekleşmesi için gerekli olan şartlardan biri somut bir varlığın mevcut olmasıdır. Bu cümlede de soyut bir kavram olan *öt erig* metaforik ilgi yoluyla somut bir nesne yerine kullanılmış ve ortaya "öğüt nesnedir" metaforu çıkmıştır.

3.1.5. Benzetmeler

Uygurca Üç Hikâye'de edebî dil özelliği olarak öne çıkan ifade şekillerinden biri de benzetmelerdir. Benzetme, aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulan iki varlık, olay, durum veya eylemden birinin diğerine benzetilmesi sonucunda ortaya çıkan sanatlı bir anlatım türüdür (Kocakaplan 2017: 162, Aksan 2020: 187). Bir benzetmede benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme fonksiyonlu edat ile benzetme yönü olmak üzere dört unsur bulunmaktadır. Tam bir benzetmenin yapılabilmesi için bu dört unsurun bulunması gerekir fakat bu unsurların kullanım durumlarına göre benzetme farklı türlere de (*teşbih, mufassal teşbih, muhtasar teşbih, müekked teşbih, beliğ teşbih vd*.) ayrılabilir (Kocakaplan 2017: 164-176, Saraç 2022: 129-134).

Aksan, benzetmeleri aktarmaların ilk aşaması olarak görür ve benzetme ile metaforu birbirinden ayırır. Benzetmenin bir ileri aşaması saydığı deyim aktarmalarında (*metaforlar*), kendisine benzetilen ile benzeyen arasındaki benzerlik ilişkisinin artık bir "eşitliğe" dönüştüğünü söyler. "Genç kız" kavramını karşılamak üzere yapılan *ceylan gibi* benzetmesinin bir ileri aşamasında sadece *ceylan* kelimesi kullanıldığında burada bir deyim aktarımının gerçekleştiğini ifade eder (Aksan 2000:

130). Metafor ile benzetme arasındaki ilişki hakkında çeşitli görüşler[18] bulunmakla birlikte her iki türde de benzerlik ilgisi üzerine kurulmuş bir anlatım söz konusudur. Bu benzerlik ilgisi benzetmelerde daha açık ve basit bir şekilde ifade edilirken metaforlarda kaynak alan ile hedef alan arasındaki benzerlik ilişkisi zihnî bağlantılar ve göndermeler yoluyla kurulur. İncelenen metinde de kaynak alan bazı istisnalar dışında çoğu zaman kullanılmadan hedef alanın sadece cümle içindeki kullanımından yola çıkılarak metaforlu ifade şeklinin nasıl parçası olduğu takip edilebilmektedir.

Metinde tespit edilen benzetmeler, metaforlar gibi anlatımı pekiştirmek ve canlandırmak veya anlatımı somutlaştırarak daha anlaşılır kılmak amacıyla kullanılmaktadır. *Uygurca Üç Hikâye*'de edebî dil özelliği olarak karşımıza çıkan benzetmenin sıklıkla kelime düzeyinde son çekim edatlarıyla kurulduğu nadiren de biçim birimi düzeyinde *-çA* ekiyle ve bağlama grubu düzeyinde gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Birkaç istisna dışında dört unsurlu olarak kurulan benzetmelerin tamamı sıfat tamlaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sıfat tamlamaların sıfat unsurları ise daima edat grubundan meydana gelmektedir.

Son çekim edatları ile kurulan benzetme yapıları:

Aşağıdaki cümlede *Maymunlar Beyi Hikâyesi*'nin son bölümünü oluşturan *Padmavati Kızın Hikâyesi'nde,* Padmavati adlı kızın görünüşünden bahsediliyor ve her bir organı başka bir nesneye benzetilerek anlatılıyor. Benzetmelerin arka arkaya yapıldığı bu cümlelerde, kızın görüntüsü adeta resmediliyor. Benzetme görevi üstlenen *teg* son çekim edatı ile kurulan bu benzetmeler ile anlatım kuru ve tekdüze bir üsluptan çıkıp canlı ve betimleyici bir ifadeye kavuşuyor:

Aşağıdaki cümlede arka arkaya sıralanan ve sıfat tamlaması şeklinde kurulan benzetmelerin tamamı bir bütün olarak özne görevinde yer alır:

> ***… ķovuşamış teg körtle burunı, yürüŋ yinçü tiz-miş teg taŋlançıġ yürüŋ dişleri, yipün linḫua öŋ-i teg üstün altın irinleri, ḫormuz-ta t(e)ŋri-niŋ uçri teg yinçke bili*** *… yaraşıp turur erdi.* (B/50-56) "… düzlenmiş gibi [pürüzsüz] güzel burnu, [beyaz] inci dizilmiş gibi hayrete düşüren [beyaz] dişleri, kırmızı [nilüfer] çiçeği[(nin)] rengi gibi üstte (ve) altta dudakları, Hormuzta Tanrı'nın şimşeği gibi ince beli … fazlasıyla yakışıyordu."

Aşağıdaki cümlede sıfat tamlaması şeklinde kurulan benzetme, yüklem

[18] Metafor ile benzetme arasındaki ilişkiden bahseden çeşitli görüşler için bk. (Kemal Yunusoğlu 2016: 43)

görevinde yer alır:

> *Yılḳı yüz-in* ***arz-ı-lar teg amrılmış köŋülüg tüz-ün yavaş.*** (C/59-60) "Hayvan yüzlü (olmakla beraber), evliyalar gibi sakin gönüllü, asil ve yavaş[(tır)]."

Aşağıdaki cümlede sıfat tamlaması şeklinde kurulan benzetme, zarf tümleci görevinde yer alır:

> ***Rakşas-lar teg ḳatıġ ünin*** *ḳıḳıra tegirmileyü avlayur-lar ol.* (C/88-90) "Şeytanlar gibi haşin [sert] ses(ler)le bağrışarak (bizi) çepeçevre sar[arak] avlıyorlardır."

Aşağıdaki cümlede sıfat tamlaması şeklinde kurulan benzetme, belirtili nesne görevinde yer alır:

> … ***aġuluġ yılan tiliŋe oḳşatı yalınlayu turur yitti ḳılıcın*** *tartıp altı.* (C/130-132) "… zehirli yılan diline [benzer] parlay[ıp] duran keskin kılıcını çekip (eline) aldı."

Aşağıdaki cümlede edat grubu şeklinde kurulan benzetme, zarf tümleci görevindeki birleşik fiil grubunun ad unsuru olarak yer alır:

> *Bu muntaġ ḳolı kesilmişin körüp beliŋleyü* ***ögsüz osuġ-luġ*** *bolup* ḳatıġ ünin ḳıḳra ince tip tidi. (C/136-137) "Kolunun böyle kesildiğini görüp korkarak [bilincini kaybeder] gibi olup sert [(bir)] sesle bağırarak şöyle dedi."

Aşağıdaki cümlede sıfat tamlaması şeklinde kurulan benzetme, cümle dışı unsur olarak yer alır:

> ***Umuġluġ, ınaġlıġ, kirtülüg isig öz-ümüz teg amraḳ adaşımız-a*** *...* (D/18-19) "Ey ümit ver[en], [gerçek], canımız gibi sevgili arkadaşımız! …"

+çA ekiyle kurulan benzetme yapıları:

Aşağıdaki cümlede benzetme, zarf tümleci görevindeki sıfat tamlamasının ad unsuru olarak yer alır:

> *Ḳamaġ adınlar-nıŋ emgekin körser-siz-ler öz* ***emgekçe*** *saḳınıp sımtaġ köŋülüg bolmaŋlar.* (D/32-34) "Başkalarının [çektiği eziyetleri (sıkıntıları)] gördüğünüzde kendi ıstırabı[nız] gibi düşünüp [görmezden gelmeyin (ihmalkâr davranmayın)]."

"Ne" soru zamirinin üzerine *+çe* benzerlik bildiren eşitlik eki ile *ök* pekiştirme ve kuvvetlendirme edatının gelmesi sonucunda "nasıl, nasıl (ki), ne gibi" anlamlarına gelen *neçük* (< *ne+çe+ök*)[19] kelimesi (Caferoğlu 1968: 135) oluşur. Benzerlik bildiren *+çe*

[19] Eşitlik eki olan *+çe*'nin son sesi ile *ök* pekiştirme ve kuvvetlendirme edatının ilk sesinin birleşmesi sonucunda "hece kaynaşması / büzüşme" adlı ses olayı meydana gelmiş ve kelime

eki zamanla kaynaşarak kalıplaşır ve kelimenin bünyesine dâhil olur.

Neçük kelimesinde olduğu gibi yine kelimenin bünyesine dâhil olup kalıplaşmış olarak karşımıza çıkan ve benzerlik ifadesi taşıyan bir diğer kelime *ançulayu*'dur. Bu kelime de "o" zamirinin çekim kökü olan **a*, zamir *n*'si, *+ça* eşitlik eki, *+la-* addan fiil yapma eki, *-y-* yardımcı ses ve *-u* zarf-fiil ekinin (Ergin 2013: 173-174) bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkar. Zamir köküne dâhil olan *+ça* eki, kelimeye "bunun gibi, bu suretle, böylece" anlamları (Caferoğlu 1968: 15) katar:

> *… türk yigit ḳunçuy-lar sever begdin adrılıp* ***neçük*** *titreyür bez-er erser* ***ançulayu*** *y(i)me bu yitinçsiz yitiz yaġız yir titreyü altı türlüg oġrın tebredi ḳamşadı …* (D/89-92) "… kuvvetli, genç kadınlar sev[dikleri] beyden ayrılıp nasıl titrerse (işte) aynı [şekilde] bu erişilmez, [geniş] yağız yer [(de)] titrey[erek] altı türlü [(şekilde)] sarsıldı…"

Metinde "tıpkı, bunun gibi, yani, sanki" anlamlarına gelen (Wilkens 2021: 304) ve benzetme ilgisi kuran *inçe ḳaltı* bağlama grubu da yer almaktadır. "Böylece, bu suretle, buna göre, öyle, böyle" anlamlarındaki *inçe* ile "nasıl, eğer, …dığı gibi, yani, ki" anlamlarındaki *ḳaltı* (Caferoğlu 1968: 94, 163) kelimelerinin birleşmesi suretiyle meydana gelen bu söz öbeği, aşağıdaki cümleleri benzerlik bildirme görevi ile birbirine bağlar:

> *Tüz-ün oġlum t(e)ŋri burḫan asankil(ı)ġ yolta yorıyur erken çadik ḳılmışın söz-leyin,* ***inçe ḳaltı*** *şastr(a)da iştilür*. (B/42-45) "Asil oğlum, Tanrı Buddha [ıstırap dolu] yoldan yürür iken [(yaşadığı maceranın)] hikâyesini anlatayım, öyle ki Şastra(lar)dan işitilir."[20]

Aşağıdaki örnekte *inçe ḳaltı* bağlama grubu, *neçük* kelimesiyle birlikte kullanılmış ve cümledeki benzetme anlamı pekiştirilmiştir:

> *Anıŋ arasınta bodis(a)tva oġuşluġ tavışġan-nıŋ ḳatıġ köŋül öritmişinę* ***inçe ḳaltı*** *türk yigit ḳunçuy-lar sever begdin adrılıp* ***neçük*** *titreyür bez-er erser ançulayu y(i)me bu yitinçsiz yitiz yaġız yir titreyü altı türlüg oġrın tebredi ḳamşadı…* (D/87-92) "O [esnada] Bodhisattva soylu tavşanın gönlünü (kendi nefsine karşı) sertleştirince nasıl ki kuvvetli, genç kadınlar sev[dikleri] beyden ayrılıp nasıl titrerse (işte) aynı [şekilde] bu erişilmez, [geniş] yağız yer [(de)] titrey[erek] altı türlü [(şekilde)] sarsıldı…"

---

neçük şekline dönüşmüştür (Karaağaç 2012: 69).

[20] "Asil oğlum, Tanrı Buddha [ıstırap dolu] yoldan yürür iken [(yaşadığı maceranın)] hikâyesini Şastra(lar)dan işitildiği [(duyulduğu)] gibi anlatayım."

3.2. Söz Dizimsel Dil ve Üslup İncelemesi

Uygurca Üç Hikâye'nin üslup özelliğini belirleyici kılan önemli unsurlardan birini de cümle yapıları oluşturmaktadır. Bir duyguyu, düşünceyi, hareketi, oluşu, kılışı veya olayı tek bir hüküm hâlinde ifade eden, en az bir çekimli fiil veya yardımcı fiil almış ad soylu kelimelerden oluşan dilin en küçük anlatım birimine cümle denir (Korkmaz 1992: 32, Ergin 2007: 398, Hacıeminoğlu 2008: 199, Karahan 2008: 9). Bir cümle tek bir kelimeden oluşabileceği gibi birden çok kelime veya kelime grubundan da meydana gelebilir. En az iki kelimenin belirli kurallar dâhilinde bir araya gelmesiyle oluşan, yapı ve anlam itibariyle müstakil kelime olarak düşünülüp cümlede tek bir öğeye karşılık gelen, bir varlığın, durumun, kavramın veya hareketin anlamlarını pekiştirerek, niteleyerek, kuvvetlendirerek karşılayan ve yargı bildirmeyen dil birliklerine, söz topluluklarına da kelime grubu adı verilir (Korkmaz 1992: 100, Ergin 2007: 374-376, Karaağaç 2011:159, Karahan 2013: 39).

Herhangi bir cümle incelenirken öncelikle o cümlenin yapısı belirlenmeli ardından cümleyi oluşturan kelime veya kelime grupları fonksiyonlarına göre tasnif edilmelidir. Makalenin bu bölümünde *Uygurca Üç Hikâye*'de üslup özelliği olarak öne çıkan cümle yapıları ve cümlenin öğelerini oluşturan kelime gruplarının türlerinden bahsedilecektir.

Eski Uygur Türkleri Dönemi'nde farklı inanç sistemlerinin kabulü ile birlikte özellikle Maniheizm ve Buddizm inanç sistemine ait Sanskrit, İran, Çin, Moğol dillerinde kaleme alınmış pek çok dinî eserin Eski Uygur Türkçesine yapılan çeviri faaliyetleri sürecinde çeşitli yabancı kelimeler de edebî dile girmiş ve zaman içinde nüfuzunu arttırmıştır. Bu aşamada Eski Uygur Türkçesinin yapısına uygun olacak şekilde, mevcut söz varlığından da yararlanmak suretiyle yeni kelimeler türeten Uygur Türkleri (Caferoğlu 2000: 157), cümle yapılarının doğru bir şekilde çevrilmesi aşamasında da aynı hassasiyeti göstermişlerdir. Bunun sonucunda pek çok yan cümleden oluşan iç içe geçmiş, birleşik ve sıralı cümle yapıları meydana gelmiştir.

Uygurca Üç Hikâye'deki cümle kuruluşları incelendiğinde karşımıza dikkat çekici bir üslup özelliği olarak tek bir yargıdan oluşan cümlelerin nadir kullanılmış olması çıkar. Metinde sıklıkla yan cümlelerden oluşan sıralı veya şartlı birleşik cümleler ile zarf-fiil gruplarından meydana gelen basit cümleler yer alır. Cümle öğelerini ise çoğunlukla iç içe geçmiş veya müstakil kelime grupları oluşturur. Tespit edilen kelime gruplarının başında sıfat tamlamaları (%39), ardından zarf-fiil grupları (%16) ve tamlayanı düşmüş iyelik grupları (%10) gelir. Edat grupları (%8), belirtili ad

tamlamaları (%7) ve birleşik fiil grupları (%7) ise gerek müstakil gerekse başka kelime gruplarının herhangi bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Metinde, zarf-fiil gruplarıyla kurulmuş basit, sıralı, iç içe geçmiş ve şartlı birleşik cümle yapıları ile en az bir unsuru ayrı bir kelime grubundan oluşan söz öbeklerinin kullanılıyor olması hikâyenin dilini daha anlaşılır kılmakta, anlatılmak istenen hususlar akıllarda herhangi bir soru işareti bırakmadan ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaktadır.

İncelenen metinde öne çıkan cümle yapıları ile cümle öğelerini oluşturan farklı şekillerde kurulmuş kelime gruplarından bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

Aşağıdaki şartlı birleşik cümlede zarf tümleci görevinde kullanılan birleşik fiil grubunun ad unsuru *sıfat tamlamasından* (*munuŋ bilge biliginte artuḳ / üstün*), sıfat tamlamasının sıfat unsuru edat grubundan (*munuŋ bilge biliginte* / *artuḳ*) ve edat grubunun ad unsuru da tamlananı sıfat tamlamasından oluşan belirtili ad tamlamasından (*munuŋ* / *bilge biligi*) meydana gelir:

> *Üstün t(e)ŋri altın yalŋuḳ birgerü yıġılsar* ***munuŋ bilge biliginte artuḳ üstün bolup*** *yigedgeli umaz-lar.* (B/12-14) "Üstte Tanrı, altta insan(lar) bir araya [gelse], bunun (maymunun) yüksek irfanından, [bilgeliğinden] daha üstün olup (onu) yenemezler.

Aşağıdaki basit cümlenin öznesi iç içe geçmiş dokuz kelime grubundan yüklemi ise birleşik fiil grubundan (*yaraşıp tur-*) meydana gelir. Tespit edilen kelime grupları aşağıda ayrıntılı olarak ifade edilmiştir:

1. *Yükleme grubu* (*körki meŋiz-i / ay t(e)ŋri tilgeninte sevigligrek*): Birinci unsuru tekrar grubu ikinci unsuru bulunma grubundan oluşur. Ayrıca bulunma grubunun birinci unsuru belirtisiz ad tamlamasından (*ay t(e)ŋri* / *tilgeni*) meydana gelir. 2. *Yükleme grubu* (*köz-i ḳapaḳı* / *tüp tüz*): Birinci unsuru bağlama edatsız bağlama grubundan oluşur. 3. *Yükleme grubu* (*ḳaşı kirpiki* / *kök arj-avrt öŋlüg*): Birinci unsuru bağlama edatsız bağlama grubu, ikinci unsuru sıfat tamlamasından oluşur. 4. Tamlanan unsuru sıfat tamlamasından oluşan *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*kiŋ yitiz / alını*). 5. Tamlanan unsuru sıfat tamlamasından oluşan *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*ḳovuşamış teg* / *körtle burunı*): Bu tamlamanın sıfat unsuru edat grubu, ad unsuru ise sıfat tamlamasından oluşur. 6. Tamlanan unsuru sıfat tamlamasından oluşan *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*yürüŋ yinçü tiz-miş teg* / *taŋlançıġ yürüŋ tişleri*): Bu tamlamanın sıfat unsuru edat grubu, ad unsuru ise sıfat tamlamasından oluşur. Ayrıca edat grubunun ad unsuru da içinde sıfat tamlamasının yer aldığı sıfat-fiil grubundan (*yürüŋ yinçü tiz-miş)* meydana gelir. 7. Tamlanan unsuru sıfat tamlamasından oluşan *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*yipün linḫua öŋ-i teg* / *üstün altın*

irinleri). Bu tamlamanın sıfat unsuru edat grubundan oluşur. Ayrıca edat grubunun ad unsuru da tamlayanı sıfat tamlamasından oluşan belirtisiz ad tamlamasından (*yipün linḫua / öŋ-i)* meydana gelir. 8. Tamlanan unsuru sıfat tamlamasından oluşan *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*ḳormuzta t(e)ŋri-niŋ uçri teg / yinçke bili*): Bu tamlamanın sıfat unsuru edat grubu, ad unsuru ise sıfat tamlamasından oluşur. Ayrıca edat grubunun ad unsuru belirtili ad tamlamasından (*ḳormuzta t(e)ŋri-niŋ / uçri)* meydana gelir. 9. Tamlanan unsuru bulunma grubundan oluşan *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*kiŋ yitiz kögüzinte / iki emigi*): Bulunma grubunun birinci unsuru tamlayanı düşmüş iyelik grubu, ikinci unsuru ise sıfat tamlamasından oluşur. Tamlayanı düşmüş iyelik grubunun tamlanan unsuru da ayrıca başka bir sıfat tamlamasından (*kiŋ yitiz / kögüz*) meydana gelir:

> ***Körki meŋiz-i ay t(e)ŋri tilgeninte sevigligrek köz-i ḳapaḳı tüp tüz ḳaşı kirpiki kök arj-avrt öŋlüg kiŋ yitiz alını ḳovuşamış teg körtle burını yürüŋ yinçü tiz-miş teg taŋlançıġ yürüŋ tişleri yipün linḫua öŋ-i teg üstün altın irinleri ḳormuzta t(e)ŋri-niŋ uçri teg yinçke bili kiŋ yitiz kögüzinte iki emigi*** artuḳrak yaraşıp turur erdi. (B/47-55) "Görünüşü [yüz rengi] ayın [çemberinden] daha sevimli, gözü kapağı dümdüz [kırışıksız], kaşı kirpiği mavi lacivert renkli, geniş yüksek alnı, düzlenmiş gibi [pürüzsüz] güzel burnu, [beyaz] inci dizilmiş gibi hayrete düşüren [beyaz] dişleri, kırmızı [nilüfer] çiçeği[(nin)] rengi gibi üstte (ve) altta dudakları, Hormuzta Tanrı'nın şimşeği gibi ince beli, geniş yüksek göğsünde iki memesi [(ona)] fazlasıyla yakışıyordu."

Aşağıdaki cümlede, özne ve belirtili nesne görevlerini üstlenen öğeler iç içe geçmiş kelime gruplarından meydana gelir. Özne görevini *sıfat tamlaması* (*sarsıġ köŋüllüg / D(a)ntipali ilig*) yerine getirir. Bu tamlamanın sıfat unsuru ise başka bir sıfat tamlamasından ad unsuru da unvan grubundan oluşur. Zarf-fiil grubunda nesne görevini ise tamlayan unsuru sıfat tamlamasından oluşan *belirtili ad tamlaması* (*altun öŋlüg sıġunnuŋ / ötügi*) üstlenir. Ayrıca sıfat tamlamasının sıfat unsuru da başka bir sıfat tamlamasından (*altun öŋ)* meydana gelir. Cümlenin nesne görevini ise *tamlayanı düşmüş iyelik grubu* (*aġuluġ yılan tiliŋe oḳşatı, yalınlayu turur, yitti / ḳılıçı*) yerine getirir. Bu grubun tamlanan unsuru ise sıfat tamlamasından oluşur. Sıfat tamlamasının sıfat unsurunu oluşturan birinci öbek, ad unsuru sıfat tamlaması olan edat grubundan (*aġuluġ yılan tiliŋe / oúşatı*) meydana gelir. Ayrıca bu sıfat tamlamasının ad unsuru da belirtisiz ad tamlamasından (*aġuluġ / yılan tili*) oluşur. İkinci öbek ise birleşik fiil grubundan (*yalınlayu tur-*) meydana gelir:

> Ötrü ol ilig **sarsıġ köŋüllüg D(a)ntipali ilig altun öŋlüg sıġunnuŋ ötügin**

tınlaġalı unamatın közin-ge x ḳaraḳına ḳan ḳodulup ḳıŋ köz-in sıġun tapa körüp övkesi kelip anıŋ ara **aġuluġ yılan tiliŋe oḳşatı yalınlayu turur yitti ḳılıçın** tartıp altı. (C/125-132) "[Bunun üzerine] o han, kötü kalpli Dantipala han, altın renkli geyiğin ricasını dinlemeye razı ol[madan] gözlerini kan bürü[yüp] hain gözle geyiğe bakıp o anda zehirli yılan diline [benzer] parlay[ıp] duran keskin kılıcını çekip (eline) aldı."

Aşağıdaki örnekte birden çok yargı, birbirine zarf-fiil ekleriyle bağlanmak suretiyle tek bir cümle hâlinde karşımıza çıkar. Birinci zarf tümleci görevini *zarf-fiil grubu* yerine getirir. Bu grupta yer tamlayıcısı görevini ise ad unsuru tekrar grubundan oluşan edat grubu (*ört yalın / arası*) üstlenir. İkinci zarf tümleci görevini ad unsuru tamlayanı düşmüş iyelik grubundan oluşan *birleşik fiil grubu* (*umuġı / üz-ül-*) yerine getirir. Üçüncü zarf tümleci görevini *birleşik fiil grubu* (*serü u-*) üstlenir. Dördüncü zarf tümleci görevini yine *zarf-fiil grubu* yerine getirir. Bu grupta belirtili nesne görevini de sıfat tamlaması (*tört yıŋaḳ*) üstlenir. Son olarak beşinci zarf tümleci görevini de *birleşik fiil grubu* (*ögsüz bol-*) yerine getirir:

D(a)ntipali ilig ***ört yalın arasınta turup, umuġı üz-ülüp serü umatın tört yıŋaḳ-ıġ yaŋılıp ögsüz bolup*** *talıp et'öz-i süklünti.* (C/168-171) "Dantipala han[(ın)] alev(ler) arasında [kalıp umudu kırılıp (tüm bunlara)] tahammül edemeyerek dört yanı(nı) şaşırıp [(kendinden geçip) şuurunu yitirip bayılarak] vücudu kavruldu."

Aşağıdaki cümlede zarf tümleci görevini, ad unsuru tamlayanı düşmüş iyelik grubundan oluşan *edat grubu* (*öz isig öz-üŋüz-ler / üçün*) yerine getirir. Ayrıca tamlayanı düşmüş iyelik grubunun ad unsuru da sıfat tamlamasından (*öz / isig öz)* oluşur. Belirtili nesne görevini ise belirtili ad tamlaması (*adınlar-nıŋ͡ġ / isig öz-i)* üstlenir:

Öz isig öz-üŋüz-ler üçün adınlar-nıŋ͡ġ isig öz-in *üz-meŋler.* (D/36-37) "Kendi canınız için başkalar[ı]nın canına kıymayın."

Aşağıdaki cümlede zarf tümleci görevini sıfat tamlaması (*ḳop ödün*), yüklem görevini de birleşik fiil grubu (*maŋa yaḳın bolmış / bol-*) yerine getirir. Birleşik fiil grubunun ad unsuru yaklaşma grubundan meydana gelir. Yaklaşma grubunun ikinci unsuru ise başka bir birleşik fiil grubundan (*yaḳın bol-*) oluşur:

… ḳop ödün maŋ͡ġa yaḳın bolmış bolġay-sız-lar. (D/43-44) "… her zaman bana yakın olmuş olacaksınız."

4. Sonuç

Bu makalede, Eski Uygur Türkçesinin dil ve üslup özellikleri hem anlam bilimsel

hem de söz dizimsel açıdan ele alınmıştır. Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde yabancı dilden çevrilen eserlerde, asıl metne sadık kalmak ve hem kelimelerin hem de cümlelerin içerdikleri anlamları tam olarak karşılayabilmek için dilin her türlü imkânından yararlanılmaya çalışılmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinleri üzerinde yapılan dil incelemeleri, söz konusu çeviri faaliyetlerinin dönemin dil ve üslup özelliklerini ne derece etkilediği ve hangi yönde şekillendirdiğini de ortaya koymaktadır. Hem farklı inanç sistemleri hem de konar-göçer yaşamdan yerleşik yaşama geçişle birlikte gelişen ticari ve iktisadi ilişkiler Eski Uygur Türkçesinin dil gelişimini etkileyerek söz varlığına da yansımıştır. İncelenen metnin söz varlığında da etkin bir şekilde yer alan söz öbeklerinin başında tekrar grupları ve deyimler gelmektedir. Metnin üslup özelliklerini ortaya koyan ve metinde sıklıkla tespit edilen ifade şekillerini ise sırasıyla metonimi, metafor ve benzetmeler oluşturmaktadır. İncelenen hikâyelerin cümle yapıları incelendiğinde ise genellikle iç içe geçmiş, sıralı ve birleşik cümlelerin yer aldığı görülür. Özellikle zarf-fiil gruplarıyla birbirine bağlanmak suretiyle uzayıp giden cümle yapıları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Eski Uygur Türkçesinin dil ve üslup özellikleri başlığı altında yapmış olduğumuz inceleme sonucunda gerek kelimelerin gerekse cümle kuruluşlarının Türk dilinin fonetik, morfolojik ve sentaktik yapısına uygun olarak türetilip düzenlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Uygur Türklerinin dil, kültür ve medeniyet seviyelerini de ortaya koyan bu somut kanıtların Türk dilinin kültürel bütünlük ve devamlılığı kapsamında değerlendirilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynaklar

AĞCA F. (2015) Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine. *Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı* içinde, Ed. B. GÜL, ss. 17-30, Ankara: TKAE Yayınları.

AĞCA F. (2021) *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN D. (2000) *En Eski Türkçe'nin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler*. İstanbul: Simurg.

AKSAN D. (2020) *Her Yönüyle Dil.* 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSOY Ö. (1993) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ARISTOTELES (2011) *Poetika: Şiir Sanatı Üzerine*. Çev. F. AKDERİN, İstanbul: Say Yayınları.

ATALAY B. (çev.) (2006) *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AYVERDİ İ. (2010) *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.

BANGUOĞLU T. (1958) Uygurlar ve Uygurca Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.* 6,

87-113.

BARUTCU ÖZÖNDER S. (2002) Eski Türklerde Dil ve Edebiyat. *Türkler İlkçağ* içinde, 3. Cilt, ss. 864-906, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

BİLGEGİL K. (2015) *Edebiyat Bilgi ve Teorileri.* Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

BOZKURT F. (1995) *Türkiye Türkçesi.* İstanbul: Cem Yayınları.

BOZOK E. (2012) *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

CAFEROĞLU A. (1968) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

CAFEROĞLU A. (2000) *Türk Dili Tarihi I.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

CAN M. (2010) *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler.* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

COŞKUN M. (2010) *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ÇAĞATAY S. (1944) Uygurcada Hendiadyoinler. *DTCF Yıllık Çalışmalar Dergisi I, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940-41*, 97-144.

ÇANDARLIOĞLU G. (2012) Uygurlar. *İslâm Ansiklopedisi* içinde, ss. 242-244, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÇEMBERCİ S. (2020) *Lakoff, Kavramsal Metaforlar ve Sonsuzluğun Temel Metaforu*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Muğla.

DOĞRUL Ö.R. (1947) *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ELMALI M. (2009) *Daśakarmapathaavadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım.* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı. İstanbul.

ERASLAN K. (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN A.B. (2007) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGİN M. (2013) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

GABAIN A. von, MULLER F.W.K. (1945) *Çaştani Bey Hikâyesi Uigurica IV – A*. Çev. S. HİMRAN, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.

GABAIN A. von, MULLER F.W.K. (1946) *Uygurca Üç Hikâye Uigurica IV – B, C, D*. Çev. S. HİMRAN, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

GENCAN T. (1979) *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÖMEÇ S.Y. (2015) *Uygur Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

HACIEMİNOĞLU N. (2008) *Karahanlı Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HATİPOĞLU V. (1982) *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: DTCF Yayınları.

HENGİRMEN M. (1999) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.

İZGİ Ö. (1987) *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre).* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

KARAAĞAÇ G. (2011) *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

KARAAĞAÇ G. (2012) *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

KARAAĞAÇ G. (2018) *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAHAN L. (2008) *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KARAMAN A. (2021) *Eski Türkçede (VIII.-XII. Yüzyıl) İkilemeler.* İnönü Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya.

KAVUKÇU D. N. (2018) *Türkiye Türkçesindeki Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri.* Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.

KEKLİK N. (1984) Felsefe Bakımından Metafor. *Felsefe Arkivi*, 25, 17-36.

KEMAL YUNUSOĞLU M. (2016) *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KOCAKAPLAN İ. (2017) *Açıklamalı Edebî Sanatlar*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

KORKMAZ Z. (1992) *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖK A. (2016). *Pîr-i Türkistan'ın Metafor Dünyası*. İstanbul: Kesit Yayınları.

KÖVECSES Z. (2002) *Metaphor.* New York: Oxford University Press.

KÖVECSES Z., RADDEN G. (1998) Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive Linguistics*, 9(1), 37-77.

KÜÇÜK O. (2016) *Çağdaş Metafor Teorisi : George Lakoff ve Mark Johnson*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Felsefe Tarihi Bilim Dalı. Bursa.

LAKOFF G., JOHNSON M. (2015) *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. Çev. G. Y. DEMİR, İstanbul: İthaki Yayınları.

MALTEPE S. (1997) *Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri.* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı. Balıkesir.

ÖGEL B. (1971) *Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

PÜSKÜLLÜOĞLU A. (1995) *Türkçe Deyimler Sözlüğü.* Ankara: Arkadaş Yayınları.

RÁSONYI L. (1996) *Tarihte Türklük.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

RUBEN W. (1943) Budizma'nın Menşei ve Özü. *DTCF Dergisi,* I (5), 115-127.

SARAÇ Y. (2022) *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Gökkube Yayınları.

SARIKÇIOĞLU F. (2000) *Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi.* Isparta: Fakülte Kitabevi.

SEVİM S. (2019) *Kşanti Kılguluk Nom Bitig ve Daśakarmapathāvādānamālā'da İkilemeler.* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SİNANOĞLU S. (1953) *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SHIPLEY J.T. (1945) *Dictionary of Word Origins.* New York: Philosophical Library.

ŞEMSEDDİN SAMİ (1905) *Resimli Kamus-ı Fransevi*. İstanbul: Mihran Matbaası.

ŞEN S. (2002) *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

ŞEN S. (2017) *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ŞENTÜRK N. (2020) *İstiâre ve Belâgat İlmi'ndeki Yeri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı Doktora Tezi, Kayseri.

TDK (1949) *Dilbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK (1988) *Türkçe Sözlük K-Z* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN Ş. (1992) Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür-San'at* içinde, 2. Cilt, ss. 69-119, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

TEKİN Ş. (1962) Uygurlarda Sevab Tevcihi Âdeti ve İslâmlıktaki Mevlid Duâsı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII, 233-245.

TOGAN A.Z.V. (1981) *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

TOKYÜREK H. (2011) *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimler*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi. Kayseri.

TOKYÜREK H., PEKACAR Ç. (2014) Eski Türkçeden Günümüzde Eksiz Ad Tamlaması Meselesi. *Dil Araştırmaları*, 15, 9-38.

TOPALOĞLU A. (1989) *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

TURAN A. S. (2000) *Türkiye Türkçesinde Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.

VARDAR B. (1988) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.

WILKENS J. (2021) *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe.* Berlin: Universitätsverlag Göttingen.

YAYLAGÜL Ö. (2006) Dîvânü Lûgāti't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 77-88.

YILDIZ H. (2013) Eski Uygurca Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar. *Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde, Ed. B. GÜL, ss. 465-482, Ankara: TKAE Yayınları.

YILDIZ S. B. (2019) *Eski Uygurca Maitrisimit'te İkilemeler (Kumul Nüshası).* Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.

ZEYNALOV F. (1993) *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. Akt. Y. GEDİKLİ, İstanbul: Cem Yayınları.

Emine Temel Alemdar https://orcid.org/0000-0002-5575-8615

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Adres: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

E-posta: emine.temel@istanbul.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 5 Ağustos 2023

Yayına kabul edildiği tarih: 24 Ağustos 2023

E-yayın tarihi: 25 Ekim 2023

Sayfa sayısı: 42

Kaynak sayısı: 77